

Shahid Bahonar
University of Kerman

Bushehr municipality during the first Pahlavi era; Performance, consequences and results (1926-1941)

Mojtaba Mohammadi¹ , Hamid Asadpour²

¹. Ph.D. Student, History of Islamic Iran, Persian Gulf University, Bushehr, E-mail mm.mohammadi64@gmail.com

². Assistant Professor, Department of History, Persian Gulf University, Bushehr, E-mail: asadpor@pgu.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: <i>Research Article</i></p> <p>Article history: Received: <i>12 Jan 2021</i> Revised: <i>17 Feb 2021</i> Accepted: <i>11 August 2022</i> Published online: <i>7 September 2022</i></p> <p>Keywords: <i>Bushehr Municipality,</i> <i>Municipal Law,</i> <i>Ministry of Interior,</i> <i>Seyyed Hossein Siadat,</i> <i>Urban Context.</i></p>	<p>The institution of municipality during the Qajar era faced many obstacles and problems from its establishment until the first Pahlavi era. After the constitutional revolution and the approval of the municipal law, different provinces of Iran were required to establish and implement municipal laws. This law was formalized in the port of Bushehr in 1909. The role and position of Bushehr in the political and economic equations of the Persian Gulf and southern Iran. It can be considered effective in this matter. At the same time as the Pahlavi era, Bushehr Municipality became one of the most important institutions and modern urban institutions in the field of public services. The present study seeks to investigate the formation of the municipal association in Bushehr and its historical history during the Qajar period, the role of the municipality as a new institution in the urban structure of Bushehr during the first Pahlavi era, and the performance and consequences of the municipality's actions in urban developments. The findings of the research indicate that despite financial poverty, lack of facilities and lack of urban infrastructure, lack of proper budget and non-cooperation of government organizations with the municipality in Bushehr, this executive body by presenting construction and social plans And health was able to fulfill its initial goals to a large extent. The consequences and results of the municipality's actions in the field of construction, health and improvement of city streets during the first Pahlavi period have been defensible.</p>
<p>Cite this article: Mohammadi, Mojtaba. Asadpour, Hamid. (2022). Bushehr municipality during the first Pahlavi era; Performance, consequences and results (1926-1941), Iranian Civilization Research, 4(1) 138-162. © The Author(s). Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman. DOI: http://doi.org/10.22103/JIC.2022.19828.1104</p>	
	

English Extended Abstract

1. Introduction

In the Pahlavi era, the municipality, in addition to the role of managing the affairs of cities, also had a kind of governance and security role. Considering that Bushehr was considered one of the important ports of Iran in the Qajar era and its management was very important to the Qajar kings, the governing institutions including governors, heads of customs and also merchants, regarding the regulation, improvement and development of infrastructures. They made efforts and provided the first urban services in Bushehr. Simultaneously with the emergence of the first new urban order after the constitutional revolution in Iran and the establishment of the municipal administration, the handling of urban affairs was concentrated in the hands of a special institution with special goals. Bushehr municipality went through many ups and downs in the first years of its establishment until its consolidation. With the transfer of power from Qajar to Pahlavi, according to the political and social restructuring of modern urban institutions, the municipality continued its activities with a new procedure and caused extensive changes in the urban area. Our knowledge and information about Bushehr municipality in the first Pahlavi era is very little and partial. In addition to this, historical sources and texts do not provide consistent information about Bushehr municipality and its performance in the first Pahlavi era, for this reason, documents and newspapers are among the most important sources in terms of first-hand and rare data in order to clarify many hidden angles of the subject.

2. Research methodology

This article is done with a descriptive-analytical method and with a documentary and library approach. The main basis of this article is on the archival documents of the National Library of Iran and the state and local newspapers of Bushehr during the Qajar era.

3. Discussion

What is investigated in this research is the performance, actions and obstacles of Bushehr municipality in the field of dealing with urban affairs during the first Pahlavi era. The view of the political, administrative structure and those in charge in Bushehr was derived from the ruling discourse that wanted to institutionalize modern civilizational institutions in Iran and improve and modernize the cities and provinces of the country. Therefore, Bushehr municipality became one of the most important and main government institutions in Bushehr in line with the discourse governing the Pahlavi era by carrying out construction, health and economic measures. The reason for the lack of reliable information is very difficult. Therefore, the writer has tried to answer the following question by relying on the existing sources: How effective has the municipality as a new institution been in the urban developments of Bushehr? And the financial disputes with the finance department were one of the most important obstacles facing the municipality, which had a direct impact on the performance of this department during the first Pahlavi era, but Bushehr municipality, by creating a new urban order and creating suitable infrastructure, was able to a large extent despite the limitations and existing deficiencies to succeed.

4. Conclusion

During the first Pahlavi era, the municipality's activity grew significantly both in terms of quality and quantity. It was at this point in time and in 1309/1930 AD that regulations were prepared and compiled for municipalities. Four years after the approval of the municipal law, the municipal association was also established in Bandar Bushehr, but Bushehr municipality took a more organized form during the first Pahlavi period. The inability of the Qajar government in the field of not determining the financial resources of Bushehr municipality can be considered very important and influential. With the approval of the municipal charter in 1309/1930 AD, which coincided with the increase in the government's supervisory role over municipalities, it became easier to provide financial resources for municipalities, including Bushehr municipality. The performance of Bushehr municipality improved compared to the era before Pahlavi I, so that this government institution performed more tasks, which were mainly aimed at improving urban affairs.

English Extended Abstract

Due to the availability of new financial resources, the streets of the city were paved, and along with that, the coastal streets were also leveled and renovated by supervising engineers who came to Bushehr from the Ministry of Interior. In addition to this, more supervision was carried out on the health of guilds as well as Bushehr bazaar by the municipality and its officers. The actions taken by Bushehr municipality made this organization the most important authority in the field of control and management of urban affairs. In addition to the issues that helped the municipality to achieve its goals, some factors, such as financial disputes and interference of duties with the finance department, the extent of the municipality's duties, and also the lack of suitable urban infrastructure, hindered the handling and optimal actions by the municipality. They have been in Bushehr. With all the obstacles and deficiencies, the municipality was able to take effective measures in order to organize urban affairs and regularize its affiliated organs and organizations, which were an important part of their goals and plans in the same direction as the municipality. Although in the beginning, the lack of proper urban infrastructure and health and construction facilities, along with severe financial problems, which sometimes interfered with the duties of the financial affairs, challenged the municipality and the first mayors, but the coordinations that have been made between political institutions and administrative institutions active in Bushehr, along with the injection of various financial resources that were sometimes obtained by the municipality's own initiative, this executive institution in Bushehr, which had somehow become the driving force of executive institutions, in order to fulfill its duties The assignment and strengthening of urban infrastructures of Bushehr port has succeeded and to some extent changed the appearance of the city and its furniture compared to the previous era. Before the beginning of the work of the municipality, there was no trace of urban changes and developments in Bushehr. Bushehr municipality started its activities by drawing a codified plan and in coordination with the governorate and existing governance structures in Bushehr, to create a new environment and in accordance with the ruling discourse with the aim of infrastructural changes in Bushehr. Bargaining power of Balav in interaction with the Ministry of Interior at that time and also strengthening the monitoring position of the municipality in Bushehr port were to a large extent able to become the success factor of the municipality in creating fundamental changes and urban transformations in Bushehr.

پژوهشنامه تمدن ایرانی

شماره الکترونیکی: ۰۸۶۷-۲۸۲۱

بلدیه بوشهر در دوران پهلوی اول؛ عملکرد، پیامدها و نتایج (۱۳۲۰-۱۳۰۵ ه.ش)

مجتبی محمدی^۱، حمید اسدپور^۲

^۱ دانشجوی دکتری تاریخ ایران پس از اسلام، دانشگاه خلیج فارس بوشهر. رایانامه: mm.mohammadi64@gmail.com

^۲ عضو هیأت علمی گروه تاریخ دانشگاه خلیج فارس بوشهر (نویسنده مسئول). رایانامه: asadpor@pgu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۱۵</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۱۱/۲</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۱</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۰۶/۲۵</p> <p>کلیدواژه‌ها: بلدیه بوشهر، قانون بلدیه، وزارت داخله، سیدحسین سیادت، بافت شهری.</p>	<p>نهاد بلدیه در دوران قاجار از بدو تأسیس تا دوران پهلوی اول با موانع و مشکلات فراوانی روبرو بود. پس از انقلاب مشروطه و تصویب قانون بلدیه، ولایات مختلف ایران نیز ملزم به تأسیس و اجرای قوانین بلدیه شدند. این قانون در سال ۱۲۸۸ ه.ش در بندر بوشهر رسمیت یافت. نقش و جایگاه بوشهر در معادلات سیاسی و اقتصادی خلیج فارس و جنوب ایران را می توان در این امر موثر دانست. هم زمان با عصر پهلوی، بلدیه بوشهر به یکی از مهمترین نهادها و مؤسسات شهری نوین در عرصه خدمات عمومی تبدیل شد. پژوهش حاضر در پی آنست تا ضمن بررسی چگونگی شکل گیری انجمن بلدیه در بوشهر و سیرتاریخی آن در دوره قاجار، نقش بلدیه را به عنوان یک نهاد نوین در ساختار شهری بوشهر در دوران پهلوی اول بررسی نماید و عملکرد و پیامدهای ناشی از اقدامات بلدیه را در تحولات شهری این بندر مشخص نماید. یافته های پژوهش حاکی از آن است که علی رغم فقر مالی، کمبود امکانات و فقدان زیرساخت های شهری، نداشتن بودجه مناسب و عدم همکاری سازمان های دولتی با بلدیه در بوشهر، این نهاد اجرایی با ارائه طرح های عمرانی، اجتماعی و بهداشتی توانست تا حدود فراوانی به اهداف اولیه خود جامه عمل بپوشاند. پیامدها و نتایج حاصل از اقدامات بلدیه در زمینه عمرانی، بهداشتی و بهسازی خیابان های شهر در دوران پهلوی اول قابل دفاع بوده است.</p>

استاد: محمدی، مجتبی؛ اسدپور، حمید (۱۴۰۱). بلدیه بوشهر در دوران پهلوی اول؛ عملکرد، پیامدها و نتایج (۱۳۲۰-۱۳۰۵ ه.ش)، ۴ (۱)، ۱۶۲-۱۳۸.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2022.19828.1104>

۱. مقدمه

بلدیه در عصر پهلوی علاوه بر نقش اداره امور شهرها، نوعی نقش حاکمیتی و امنیتی نیز بر عهده داشته است. با توجه به اینکه بوشهر یکی از بنادر مهم ایران در عصر قاجار محسوب میشد و اداره آن از اهمیت فراوانی در نزد پادشاهان قاجاری برخوردار بود، نهادهای حاکمیتی از جمله حکام، رؤسای گمرکات و همچنین تجار، نسبت به تنظیف، بهبود و توسعه زیر ساخت های شهری تلاش هایی انجام داده و ارائه دهنده اولین خدمات شهری در بوشهر بودند. هم زمان با پیدایش اولین نظم نوین شهری پس از انقلاب مشروطه در ایران و تأسیس اداره بلدیه، رسیدگی به امور شهری در دست نهادی خاص و با اهدافی ویژه متمرکز گردید. بلدیه بوشهر در نخستین سالهای تأسیس تا تثبیت، فراز و نشیب فراوانی را از سر گذرانید. با انتقال قدرت از قاجار به پهلوی با توجه به تجدید ساختار سیاسی و اجتماعی مؤسسات نوین شهری، بلدیه نیز با رویه ای جدید به فعالیت های خود ادامه داد و موجب تحولات گسترده ای در حوزه شهری شد. آگاهی و اطلاعات ما در رابطه با بلدیه بوشهر در عصر پهلوی اول بسیار اندک و جزئی است. علاوه بر این منابع و متون تاریخی اطلاعات منسجمی درباره بلدیه بوشهر و عملکرد آن در عصر پهلوی اول بدست نمی دهند، به همین دلیل اسناد و روزنامه ها از حیث داده های دست اول و کمیاب جزء مهمترین منابع در راستای روشن کردن بسیاری از زوایای پنهان موضوع است.

۱-۱. بیان مسئله :

آنچه در این تحقیق مورد بررسی قرار می گیرد بررسی عملکرد، اقدامات و موانع بلدیه بوشهر در زمینه رسیدگی به امور شهری در دوران پهلوی اول است. نگاه ساختار سیاسی، اداری و متولیان امر در بوشهر نشأت گرفته از گفتمان حاکم بود که خواهان نهادینه ساختن مؤسسات نوین تمدنی در ایران و بهسازی و مدرن سازی شهرها و استان های کشور بود. از همین روی بلدیه بوشهر در راستای گفتمان حاکم بر عصر پهلوی با انجام اقدامات عمرانی، بهداشتی و اقتصادی تبدیل به یکی از مهمترین و اصلی ترین نهادهای دولتی در بوشهر شده بود. دسترسی به اطلاعات جامع و دقیقی از وضعیت بلدیه بوشهر در دوران پهلوی اول به دلیل فقدان اطلاعات موثق بسیار دشوار است. بنابراین نگارنده با تکیه بر اسناد موجود سعی نموده است به سوال زیر پاسخ دهد که: بلدیه به عنوان یک نهاد نوین تا چه اندازه در تحولات شهری بوشهر تأثیر گذار بوده است؟ به نظر می رسد که عدم برخورداری از زیرساخت های مناسب شهری و همچنین عدم بودجه کافی و اختلافات مالی با اداره مالیه از مهمترین موانع پیش روی بلدیه بودند که بر عملکرد این اداره در زمان پهلوی اول تأثیر مستقیم بر جای گذاشتند اما بلدیه بوشهر با ایجاد نظم نوین شهری و ایجاد زیر ساخت های مناسب تا حدود زیادی توانست با وجود محدودیت ها و کمبودهای موجود موفق عمل کند.

۱-۲. پیشینه پژوهش :

در رابطه با موضوع حاضر بصورت مستقل پژوهشی صورت نگرفته است اما درمورد تاریخ بلدیه پژوهش هایی انجام شده که شکل گیری بلدیه و کارکرد آن را بطور کلی توصیف می کند و در این باره اطلاعاتی به دست می دهد. کتاب هایی چون از بلدیه تا شهرداری (تهران شهر) تألیف محمد رضا حسن بیگی (۱۳۹۷)، از بلدیه تا شهرداری (تاریخچه شهرداری شیراز از ابتدا تا انقلاب اسلامی) تألیف محمد کریم خرمایی، زینب رنجبران، علیرضا پاک فطرت (۱۳۹۶)، مدیریت شهری نوین در ایران تألیف دکتر محمد بیطرفان (۱۳۹۵)، از بلدیه تا شهرداری (نگاهی به تاریخ شهرداری بندر عباس) (۱۳۹۸)، اسناد بلدیه و شهرداری اصفهان از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی (۱۳۹۱)، مقاله بررسی عملکرد بلدیه در دوره پهلوی اول، نمونه پژوهشی شیراز از مهدی خدای، دکتر مرتضی نورائی و دکتر اصغر فروغی ابری (۱۳۹۷)، بررسی نقش بلدیه شیراز در نظافت و بهداشت عمومی (۱۹۳۵-۱۹۰۷ میلادی) سلیمان حیدری و بنفشه ضرابی (۱۳۹۷) علاوه بر

این، در ارتباط با بلدیه بوشهر در دوران قاجار مقاله ای نیز با عنوان انجمن بلدیه بوشهر در دوره مشروطه و علل و عوامل ناکامی آن توسط زهرا مروتی، علی اکبر خدری زاده و محمد کلهر (۱۳۹۹) به چاپ رسیده است. علی رغم وجود پژوهش های انجام شده در ارتباط با بلدیه اما پژوهش حاضر با با نگاه ویژه ای عملکرد بلدیه بوشهر را در دوران پهلوی اول بررسی می نماید که در نوع خود تازه است.

۳-۱. ضرورت و اهمیت تحقیق

بلدیه بوشهر را بنابر اسناد و منابع مکتوب می توان یکی از قدیمی ترین بلدیه های جنوب کشور، به ویژه خلیج فارس دانست. از همین روی بررسی و شناخت سیر تاریخی تشکیل بلدیه، عملکرد و همچنین تأثیر گذاری این نهاد نوین در انتظام بخشی به امور شهری بسیار ضروری و حائز اهمیت است. از همین رو این پژوهش در صدد واکاوی نقش و عملکرد بلدیه در بوشهر به عنوان یک نهاد تأثیرگذار در دوران پهلوی اول است.

۲. فضای عمومی شهر بوشهر پیش از تشکیل انجمن بلدیه در دوران قاجار

سازمان شهری بوشهر از همان آغاز توجه نادرشاه افشار به بوشهر و خلیج فارس بنیان گذاشته شد. در دوران کریم خان زند و همزمان با حاکمیت خاندان آل مذکور ساختارهای شهری بندر بوشهر قوام یافته و علی رغم سپری نمودن فراز و نشیب های گوناگون با اندکی تغییر به دوران قاجار منتقل گردید (هدایت، ۱۳۸۵، ج ۹؛ فسائی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۷۷۱). در دوران قاجار فرستاده ویژه محمد شاه قاجار، به خوبی سیمای بوشهر را توصیف نموده است. "شهر بندر ابوشهر مثلث واقع شده و یک گوشه از این مثلث میان شمال و مغرب است و این سه گوشه متصل است به آب دریا و این شهر را حصار می نیست. آمدن کشتی و جهازات در خور بندر ابوشهر بسیار مشکل است زیرا که خورش بلند و پست است که هنگام جزر آب آن بلندی ها بطور جزیره نمایان و در وقت مد آب زیر آب رفته پنهان است و جهازات بزرگ ممکن نیست که بتوانند نزدیک آیند و در نیم فرسنگی لنگر می نمایند" (دوسفرنامه از جنوب ایران، ۱۳۷۷: ۶۹-۷۲).

خانه های بوشهر عمدتاً از سنگ ساخته شده بود و بیشتر این خانه ها دارای دوطبقه فوقانی بودند (کرزن، ج ۱، ۱۳۶۲: ص ۲۳۴). در سال ۱۲۹۷ ه. ق. / ۱۹۰۰ م تعداد خانه های موجود در بوشهر مشتمل بر ۱۴۰۰ باب خانه بود. این امر در صورتی بود که لرد کرزن با اشاره به افزایش تعداد جمعیت بندر بوشهر از تعداد ۱۲۰۰ الی ۱۰۰۰ کلبه ساخته شده از تنه و برگ ساخته شده از درخت خرما نام می برد؛ که در آنها طبقات فرودست و سربازان زندگی میکردند. در قرن نوزدهم براساس گزارش های موجود تعداد چهارصد باب خانه سنگی در بوشهر وجود داشته است. تاجایی که براساس این گزارشها محل سکونت اعیان بندر بوشهر بوسیله بادگیرهای به کار رفته در عمارت های آنان شناخته می شده است (لوریمر، ج ۱، ۱۳۶۲: ۳۴۰). علاوه بر مسائل مربوط به بهداشت عمومی، شهر بوشهر برای تأمین آب شیرین خود بیشتر به مناطق همجوار و بیرونی متکی بود و همین امر نیز ساکنین بوشهر را در بیشتر ایام سال با مشکلات و بیماری های عفونی مواجه می ساخت (فریزر، ۱۳۸۰: ۳۵). مادام دیولافوا، در یکی از گزارشات خود در سفر به بوشهر به خوبی وضعیت آب آشامیدنی مردم بوشهر و همچنین وضعیت کوچه ها و معابر بوشهر را می کند (دیولافوا، ۱۳۷۱: ۵۳۷). جدای از مردمان عادی بندر بوشهر که اکثراً به دلیل فقر مالی با انواع و اقسام بیماری ها دست به گریبان بودند، ساکنان ثروتمند شهر از صاحب منصبان دولتی و تجار گرفته تا کنسول کشورهای خارجی دارای باغ و عمارات مجللی در بخش شبه جزیره ی بوشهر (سبزآباد) بودند که هر روز با درشکه یا چهارپا به محل کار خود در شهر رفت و آمد می کردند. ویلم فلور مورخ هلندی بر این باور است که فقدان نهادهای اجتماعی مسئول، در عقب ماندگی سازمان های شهری بندر بوشهر تأثیرگذار بوده است. اما از طرفی وی عدم دبستگی تجار و بازرگانان مهاجر و افراد متنفذ ساکن در بوشهر را در عدم پیشرفت و رشد شهرنشینی بندر بوشهر مؤثر

می‌داند، که با اندکی تأمل و بررسی حضور و فعالیت شخصیت های مؤثری چون؛ سید محمدرضا تاجر کازرونی چندان نمی‌توان با سخن وی در این زمینه موافق بود(فلور، ۱۳۸۸: ۴۵؛ مشایخی: ۱۳۹۵، ص ۳۷)

موقعیت بندر بوشهرونحوه قرارگیری این شهر در کرانه های شمالی خلیج فارس اهمیت خاصی بدان شهر داده بود. (خیراندیش، ۱۳۹۴: ۳۰؛ کازرونی، ۱۳۶۷: ۶۵) احداث چهار برج در اطراف شهر موجب می‌شد که در مواقع بحرانی، حملات و هجوم اعراب ساکن در سواحل خلیج فارس و همچنین نیروهای بومی معترض به سیاست های حکام مختلف که بر بوشهر حکومت می کردند دفع گردد. استاک (*stock*) یکی از نظامیان انگلیسی حاضر در بوشهر، این شهر را یکی از آبادترین و باشکوه ترین بنادر ایران و خلیج فارس در اواخر قرن نوزدهم میدانند(استفان رای، ۱۳۷۸: ۲۹، فلور، ۱۳۸۹: ۴۱)

نقش و اهمیت بازرگانی و تجارت در کنار نگاه ویژه ای که حاکمان وقت ایالت فارس به خلیج فارس و بندر بوشهر داشتند موجب شد که این بندر به عنوان مهمترین شهر بندری خلیج فارس و دروازه‌ی تجاری ایران لقب گرفته و اهمیت ویژه ای بیابد. (وئوقی، ۱۳۹۵، ج ۲: ۱۲۵) مهاجرت تجار داخلی از نقاط گوناگون ایران به بندر بوشهر و همچنین حضور نمایندگی های ده کشور بزرگ اروپایی در بوشهر اهمیت ویژه‌ای به این بندر داده بود (مشایخی، ۱۳۹۴: ۱۹؛ خاطرات حاجی پیرزاده، ۱۳۴۲، ج ۱: ۱۱۰، برومند، ۱۳۸۱: ۳۱۴).

بوشهر علی رغم موقعیت ویژه در خلیج فارس در این مقطع زمانی از نظر فضای شهری رشد چندان را تجربه نکرد. (دیولافوا، ۱۳۷۱: ۵۳۶؛ خاطرات حاج سیاح، ۱۳۵۶، ج ۱: ۲). همچنین ارتباط نزدیکی میان رشد اقتصادی بوشهر و ترکیب اجتماعی آن وجود داشت (عیسوی، ۱۳۶۹: ۷۰). تفاوت در مذهب مانعی بر سر راه تعاملات اقتصادی و بازرگانی به وجود نیاورد. تسامح و مدارایی که برای بندر حاکم بود. موجب شد که خاندان مشهور و پر نفوذ ملکم ارمنی امانت‌دار بیشتر ثروت و دارایی مسلمانان بوشهری گردند(سدیدالسلطنه، ۱۳۶۲: ۶؛ مشایخی، ۱۳۸۲: ۸۰). فقدان زیرساخت های اولیه شهری در ایران عموماً و در بندر بوشهر خصوصاً وضعیت بهداشت و سلامت ساکنین بوشهر را با خطر مواجه ساخته، تا بدانجا که سالانه افراد زیادی به دلیل بیماریهای عفونی از میان می رفتند. بیماری های عفونی به سکه رایج زمانه بدل شده بود و خدمات بهداشتی حتی تصورش هم محال بود. (کرزن، ۱۳۶۲: ۲۳۴؛ حبل‌المتین، ش ۱۸، س ۲۲، ۱۳۳۲: ۹).

عوامل مهمی چون؛ نبود زیر ساخت های مناسب شهری، فاصله طبقاتی، فقدان بهداشت و زیرساخت های مناسب عمومی را در کنار محیط اقلیمی خاصی بندر بوشهر در پیدایش چنین وضعیتی، با توجه به روح زمانه حاکم بر ساختار اجتماعی بوشهر عصر قاجاریه، مؤثر دانست(روزنامه اصلاح، ش ۱۹، س ۲، ۱۳۲۸: ۱۰). اگرچه در این میان اقداماتی هم از سوی برخی تجار و بازرگانان شهیر بندر بوشهر برای تنظیف و رسیدگی به امور شهر یابین بندر صورت پذیرفت، اما از آنجا که این اقدامات موقتی و فاقد کار کارشناسی بود به جایی نرسید و فضای عمومی حاکم بر شهر بوشهر تغییر خاصی نکرد و تا تشکیل انجمن بلدیة، این وضعیت با کمترین تغییرات به دوره های بعدی منتقل گشت(روزنامه مظفری، ش ۹، ۱۳۲۰: ۱۳۹).

۳. بوشهر از احتساییه تا بلدیة

دوران سلطنت ناصرالدین شاه بر ایران، مقطعی است تاریخی که زمینه آشنایی ایرانیان با پیشرفت و توسعه کشورهای اروپایی فراهم شد(فارسانه ناصری، ۱۳۷۸: ۱۵۵). بنابراین، در ابتدا و متناسب با ادبیات و فرهنگ سیاسی و اجتماعی آن زمان اداره ای به نام " احتساییه " بدستور ناصرالدین شاه تأسیس شد که متولی تنظیف و رسیدگی به امور شهری بود. براین اساس این اداره برای نخستین بار، نظم امور شهری را در ایران به اجرا درآورد(خواندنی‌ها، س ۱۷، ش ۸۵-۱۳: ۱۲؛ روزنامه چهره نما، ش ۱۱، ۱۳۲۲: ۵). علاوه بر پایتخت، اداره احتساب شعباتی رادرولایات ایران به دستور شاه دایر نمود که یکی از این شعبات در بندر بوشهر ایجاد گردید.

به نظر می‌رسد عوامل مهمی چون؛ موقعیت اقتصادی سیاسی بندر بوشهر در معادلات قدرت از یکسو و همچنین عدم بهره مندی مناسب از سیستم فاضلاب شهری و شیوع امراض و بیماری های گوناگون عفونی، در کنار معابر تنگ و غیرقابل

عبور بافت شهری بوشهر ارائه خدمات شهری را برای اولین بار از سوی حکومت و برخی از تجار متمول بوشهر ضروری می‌نمود (حبل‌المتین، ش ۳۱، س ۱۹، ۱۳۳۰: ۱۰).

در سال ۱۲۹۶ ه.ق، فرمانی از سوی ناصرالدین شاه به منظور رتق و فتق امور و همچنین رسیدگی به امور ارزاق و حسیبه در بوشهر صادر گردید، که به نوعی می‌توان این فرمان را منشأ اولیه شکل‌گیری امور حسیبه در بوشهر و بنادر جنوب قلمداد نمود (ریشمهری، ج ۲، ۱۳۸۰: ۵۳۳-۵۳۴). این فرمان ناصرالدین شاه را که مبتنی بر رعایت و نظارت بر قیمت اجناس بود، به نوعی می‌توان پایه و اساس نخستین فعالیت‌های احتساییه در بوشهر دانست. بنا بر گزارش‌هایی که از نمایندگان کارگزاری‌های دول خارجی و همچنین شخصیت‌های داخلی در بوشهر بر جای مانده و وظیفه احتساب بیشتر بر عهده حکومت و حاکم مستقر در شهر بود. حکام وقت و برخی از بازرگانان متمول بوشهر به مانند خاندان ملک‌التجار با استخدام تعدادی عمده و همچنین اختصاص دادن تعدادی چهارپا به این کار مبادرت ورزیدند. با توجه به اهمیت و جایگاه ویژه گمرکات در جنوب ایران و اداره بنادر جزایر خلیج فارس گمرک بوشهر ریاست وقت آن «موسس خان ارمی» با اختصاص مبلغی وجه نقد در حدود ۵۰۰ قران و همچنین اختیار نمودن افرادی با وظایف تعیین شده، به نظافت شهر و پاکسازی معابر اصلی شهر بوشهر اقدام نمودند. (روزنامه مظفری، ش ۲۰، ۱۳۲۲: ۷). روند نظارت بر کیفیت خدمات شهری و بازار بوشهر، که در این دوره نام احتساییه به خود گرفته بود رفته رفته حتی تا سال‌های پیش از عصر ناصری به وسیله حاکم بوشهر بر بازار اعمال می‌شد (نظام مافی، ج ۲، ۱۳۹۱: ۷۷-۷۰۳). وظایفی چون ارائه خدمات شهری و تشکیلات انجمن‌بلدیه و انتخابات مربوط به آن بر عهده حکومت بوشهر بود.

در گزارش‌هایی که در روزنامه ایران به سال ۱۲۹۲ ه.ق / ۱۸۷۵ م. آمده است، از نقش حکومت بوشهر در تنظیف امور شهری به تفصیل سخن رفته است. در این گزارش آمده است که عبدالحسین خان سرتیپ حاکم بوشهر بیشترین اقدامات را در زمینه تنظیفات شهر به کار گرفته بود. (روزنامه ایران، ش ۲۶۷، س ۱۲۹۲: ۲: ش ۳۲۹، س ۱۲۹۴، ۲۶: ۵). از همین روی شرایط نامناسب حاکم بر فضای شهری بندر بوشهر، که بنا به دلایل گوناگون فضای عمومی این بندر را تحت تأثیر خود قرار داده بود، به مرور حکومت و طبقات گوناگون مردم، اعم از بازاریان و بازرگانان مشهور شهر از جمله حاج محمد مهدی ملک‌التجار را به این نتیجه رسانید که می‌بایست در تدارک چاره‌ای برای سنگفرش نمودن خیابان‌ها و معابر و همچنین تعبیه چراغ‌هایی به منظور روشنایی هرچه بیشتر خیابان‌ها بود (ایران، ۱۳۰۲: ش ۴، ۵۹۶ و ۳: ش ۷۲۶، س ۱۳۰۸، ۳۱: ش ۷۹۰، س ۱۳۱۰/۲۱ ص ۲).

در میانه‌های عصر ناصری گروهی از تجار متمول و حکومت بوشهر اقداماتی در راستای رسیدگی به امور شهری با هدف بهبود و بالا بردن کیفیت سطح زندگی و توسعه خدمات شهری انجام دادند (مظفری، ش ۶۲، س ۱۳۲۲، ۳: ۱۶). اقدامات مقطعی حکومت و بازرگانان سبب شد تا متولیان امر به پاکسازی معابر و کوچه‌ها و همچنین تسطیح خیابان‌ها توجه کنند. (استفان‌رای، ۳۴: ۱۳۷۸؛ حبل‌المتین، ش ۶۸، س ۱۳۳۱، ۲۱: ۱۱). با وقوع انقلاب مشروطیت و تحولات پس از آن، مجلس دوم مشروطه تصمیم به تصویب قانونی مبنی بر تصویب انجمنی به نام بلدیه گرفت که به مرور این قانون در سایر ولایات ایران نیز به اجرا درآمد. هم‌زمان با تصویب چنین قانونی، البته با اندکی تأخیر مردم بوشهر نیز با علاقه‌ای وافر و با آگاهی از وضعیت خدمات شهری، اقدام به تاسیس چنین تشکیلاتی در شهر خود نمودند (فلور، پیشین، ۵۷).

با بررسی اسناد سرپرسی کاکس سرکنسول دولت انگلیس در بوشهر، سال ۱۳۲۸ ه.ق / ۱۹۱۱ م را می‌توان اولین سال تاسیس انجمن بلدیه در بوشهر دانست (کاکس، ۱۳۷۷: ۸۲). گزارش کاکس سرکنسول انگلستان در مورد انجمن بلدیه و شروع به کار این انجمن، از چند جهت در خور اهمیت است: نخست اینکه کاکس در این گزارشات تاریخ دقیقی از شروع به کار و فعالیت این انجمن ارائه می‌دهد و دوم اینکه وی به نحوه‌گزینه‌های اعضای انجمن بلدیه و میزان و شیوه درآمدزایی بلدیه به منظور تأمین هزینه‌های آن اشاره می‌کند. براساس این اسناد، نحوه تأمین اعتبارات مالی در بلدیه بوشهر موضوع مهمی بوده که این معضل تنها مختص بلدیه بوشهر نبوده، بلکه در تمام بلدیه‌های ولایات از جمله تهران گزارش شده

است (حبل المتین، ش ۲۱، س ۲۱: ۱۳۳۱: ۳). گزارش های بلیوز گری انگلستان در بوشهر یکی از نخستین منابعی است که اطلاعات در خور توجهی در ارتباط تأسیس انجمن بلدیه بوشهر، اعضاء و چالش های این نهاد نوپا در سالهای پس از مشروطیت در خلیج فارس و به محوریت بوشهر ارائه می دهد. از خلال گزارش های کاکس می توان اینگونه برداشت نمود که نمایندگی سیاسی دولت انگلستان نقش چندانی در راه اندازی انجمن بلدیه در بوشهر نداشته است. بله این نهاد متأثر از تحولات پس از مشروطیت در تهران و ولایات بوده است که نهادهای هری و مدنی اندک اندک در این مناطق گسترش یافت. در سالهای اولیه شروع به کار انجمن بلدیه، این انجمن در بوشهر دست به اقداماتی چون؛ نظارت بر ورود محصولات کشاورزی از سایر مناطق داخلی ایران به بوشهر و وضع مالیات دُم دروازه‌ای (نواقل) می زند. علاوه بر این، بلدیه برای بازسازی بازارها و نوسازی سایر معابر عمومی و روشنایی خیابان ها برنامه‌ای گسترده را طرح ریزی کرد و در صد بر آمدت با ایجاد مغازه‌های وابسته به بلدیه و عرضه کالا به قیمت ارزان، بهای نان و گوشت را تعدیل نماید و سایر قصابها و نانوایی‌ها را هم از گران فروشی بازدارد. (کاکس، ۸۳-۸۲؛ حبل المتین، س: ۲۱، ۱۳۳۱: ۶). نحوه بودجه بندی بلدیه ولایات مختلف که از تهران صورت می گرفت، علاوه بر وابسته ساختن هر چه بیشتر بلدیه‌ها به دولت، استقلال داخلی آنان را در جمع آوری مالیات و عایدات درونشهری باخلل مواجه می ساخت (فلور، پیشین، ۵۷؛ اصلاح، ش ۱۹، س، دوم، ۱۳۲۸: ۱۰). دریافت مبالغ از طریق پلیس تقویت می شد و چنانچه مغازه ای از پرداخت آن خودداری می کرد اجناس آن ضبط گردیده ولی درازای آن رسید دریافت می کرد. تهران به انجمن بلدیه بوشهر تلگراف زد تا مالیات بر گندم، جو و آب لیمو که برقرار نموده بود کنار گذاشته شود. (*Political Diaries, 1947. vol4. 166*) بلدیه بوشهر نیز به مانند بلدیه سایر ولایات ایران، در هماهنگی با بلدیه مرکزی در تهران عمل می کرد و تابع دستورات آنان بود؛ بطوریکه در یکی از تلگراف هایی که انجمن از سوی تهران دریافت نمود. وصول مالیات بابت اقلامی چون؛ گندم، جو، گچ و غیره ممنوع گردیده بود و بلدیه بوشهر نیز در این مورد رعایت فرامین را الزامی نمود. در این مقطع مشکل مالی به مانند سایر ولایات ایران، بلدیه بوشهر را نیز تحت تاثیر قراردادده بود. علی‌رغم وصول مالیات بر اصناف و بازاریان، بلدیه باز هم در مورد تأمین بودجه مالی خود با مشکل مواجه می شد. در همین رابطه نیز انجمن بلدیه به صورت پیوسته در ارتباط با وزارت داخله وقت با ارائه صورت حساب مداخل و هزینه های انجمن، خواستار تأمین بودجه درخواستی بود (حبل المتین، ش ۲۱، س ۲۱، ۱۳۳۲: ۹).

بر همین اساس بلدیه بوشهر در سال ۱۳۲۸ هـ. ق، در طی اقدامی و در پی دستوری که از وزارت داخله و از تهران دریافت نمود اقدام به وضع مالیات جدیدی بر روی اسبها و الاغ ها کرد. اما وضع این مالیاتها باز خورد مناسبی در میان عده‌ای از مردم که عمدتاً از طبقات آسیب پذیر جامعه شهری بودند و به صورت دوره گردانی که هیزم و آب مورد نیاز روزانه سایر مردم بوشهر را تأمین می نمودند نداشت. (اصلاح، ش ۲۹، س، دوم، ۱۲: ۱۳۲۸). موقرالذوله حکمران وقت بوشهر که توجه ویژه‌ای به امور حکومت بوشهر داشت، با برپایی جلسه‌ای خواهان تجدید سازمان بلدیه شد. بدنبال این اقدام حکمران بوشهر و اعضای سابق بلدیه مجدداً به عضویت این انجمن در آمدند. موقرالذوله به منظور پیشبرد اهداف بلدیه، مبلغی در حدود ۲۰۳ تومان جمع آوری کرد و خود نیز مبلغی در حدود ۵۰ تومان پرداخت نمود (مشروطیت جنوب ایران به روایت بلیوز بریتانیا، ۲۴۰: ۱۳۸۶). گذشته از این موقرالذوله برای نصب و تعبیه ۳۰۰ عدد چراغ با هدف بهتر شدن روشنایی خیابانها و معابر بوشهر فرمانی صادر کرده و مقرر نمود که از هر صاحب خانه‌ای می بایست ماهیانه مبلغی در حدود یک قران مطالبه و دریافت شود (حبل المتین، ش ۲، س، ۲۱، ۱۳۳۱: ۸).

انجمن بلدیه در طی ارسال درخواستی به موقرالذوله، خواستار کاهش قیمت گوشت و همچنین لغو مالیات غیرقانونی از قصابها شد. موقرالذوله حکمران بوشهر که نهایت همکاری را با بلدیه انجام می داد با رعایت تمام جوانب امر، و با هدف کاهش فشارهای اقتصادی کمرشکن بر طبقات فرودست بوشهر، دست به اقدامات مفیدی درین زمینه می زند. این اقدامات وطن دوستانه و دولت خواهانه او را باقرخان تنگستانی در روزنامه جنوب می ستاید تا جایی که وی را مجسمه راستی و درستی می نامد (روزنامه جنوب، ش ۳۳، ۱۳۳۲: ۷-۶).

اقداماتی ازین دست که از سوی حکمرانانی چون موقرالذوله صورت می گرفت، وجاهتی مورد قبول و پسند عامه به بلدیة بوشهر می داد. (حبل المتین، ش، ۳۲، س، ۲۱، ۱۳۳۲: ۸) بنا به دستور موقرالذوله سرشماری از تمامی خانه های شهر صورت گرفت و تعداد هزار و دویست و چهل و پنج باب خانه را شماره گذاری کردند (سدیدالسلطنه، ۱۳۷۱: ۱۱۲). سدیدالسلطنه که کارگذار دولت ایران در بنادر و جزایر خلیج فارس، طی سالهای اواخر قاجار و اوایل پهلوی بود، شرح جاندار و مفصلی از اقدامات بلدیة بوشهر در سال ۱۳۲۹ هـ. ق ارائه داده است. وی چنین شرح می دهد که اداره بلدیة بوشهر مقرر نموده هر شب در شهر به تعداد صد و هشتاد چراغ روشن شود و در خارج از شهر هفت چراغ، همچنین مقرر شده بود که از هر خانه در هر ماه یک قران برای تأمین هزینه چراغ های شهر دریافت شود (همان، ۱۱۲).

اداره بلدیة	ماهی انه	سالی انه	اداره بلدیة	ماهی انه	سالی انه
رئیس	۵۰۰	۶۰۰۰	مخارج روشنایی راه بیلاقی به انضمام فتیله و لوله لامپا	۵۰۰	۶۰۰۰
منشی	۲۵۰	۳۰۰۰	تنظیف معابر	۷۰۰	۸۴۰۰
منشی	۱۵۰	۱۸۰۰	تعمیر چراغ ها	۱۰۰	۱۲۰۰
فراش یک نفر	۶۰	۷۲۰	مستعل طویله برای الاغ بلدیة	۲	۲۴۰
مستحقف شیف (جزیره شیف)	۷۵	۹۰۰	صرف چای	۱۰	۱۲۰
دروازه بان	۶۰	۷۲۰	مستعل اداره بلدیة	۵۰	۶۰۰
مصارف متفرقه	۱۰۰	۱۲۰۰	مصارف اداری	۳۰	۳۶۰

منبع: سرزمین های شمالی پیرامون خلیج فارس و دریای عمان؛ ص ۸۱

در این سالها، بلدیة بوشهر با از سرگذراندن کمی ها و کاستی های فراوان به صورت تشکیلات خودکفایی در آمده بود. روزنامه حبل المتین در یکی از گزارش های خود نامناسب بودن شرایط کوچه ها و معابر عمومی را از جمله معضلات بلدیة می داند و تنویر، تکثیر ارزاق و حفظ کیل و وزن و تعدیل اسمار را از جمله وظایف مهم بلدیة بر می شمارد که می بایست در این زمینه اقدامات لازم را به عمل آورد (حبل المتین، ش، ۱۳۳۲: ۱۰).

بدنبال اقدامات عمرانی بلدیة در بوشهر، دیوار ساحلی وجاده های جدید نیز یکسال مانده به آغاز جنگ جهانی اول کشیده شد و گام هایی مثبت از طرف این اداره در جهت بهبود وضعیت خیابان ها و امور بهداشتی، با به بکارگیری تعدادی الاغ بارکش برداشته شد. با شروع جنگ جهانی اول و پیامدهای سیاسی، اقتصادی و اجتماعی آن در ایران، که بندر بوشهر را به دلیل مقاومت در برابر نیروهای انگلیسی در کانون توجهات قرارداد، فعالیت های بلدیة نیز تحت تأثیر این جریان و متأثر از آن و سیاست های نیروهای انگلیس در بوشهر قرار گرفت. با پایان گرفتن جنگ جهانی اول و خروج نیروهای انگلیسی از بوشهر در سال ۱۳۳۸ هـ. ق/ ۱۹۲۰ م، فعالیت های بلدیة در این شهر با انتخاب اولین رئیس بلدیة وارد مرحله نوینی شد. سید حسین بهبهانی یا سیادت، که به دلیل ریاست طولانی مدت در این نهاد به بلدیة نیز ملقب شده بود، تا سالهای متوالی حتی تا سالهای میانی حکومت پهلوی اول بر این اداره ریاست داشت (همان، ش، ۵، س، ۲۲، ۱۳۳۲: ۶). سید حسین سیادت جهت رفاه عمومی بوشهر تلاش زیادی کرد و در این زمینه پیشرفتهای اندکی برای شهروبرقراری نظم به انجام رساند (*trade Report, 1920-21, p1*).

۴. بلدیة بوشهر در دوران پهلوی اول

با تعبیر حاکمیت در ایران از قاجار به پهلوی اقدامات به عمل آمده چه در عرصه سیاسی و چه در سایر عرصه‌ها علاوه بر مرکز، سایر نواحی و ولایات ایران نیز متأثر از سیاست‌ها و اقدامات متجددانه حکومت جدید گردید. (روزنامه اطلاعات، ۲۹، ۱۳۰۸/۲/۱۸؛ ۳:۱۳۰۸/۲/۵). در این مقطع زمانی که موسسات و مراکز نوین تمدنی، هر یک به فراخور زمان تأسیس شده بودند، با نگاه حاکمیت وقت و در راستای اهداف تعریف شده، شروع به فعالیت نمودند. اداره بلدیة نیز که در این زمان نسبت به سالهای نخستین پیدایش خود به مراتب پیشرفته‌تر شده بود، علاوه بر مرکز در نقاط و ولایات گوناگون ایران از جمله بوشهر در هماهنگی با وزارت داخله فعالیت‌های خود را در جهت بهبود گسترش و ایجاد فضای شهری مناسب ادامه داد. اداره بلدیة با استفاده از امکانات مناسب تر نسبت به سالیان ابتدایی شروع به کار خود، علی‌رغم وجود مشکلات مختلف در راستای اهداف سازمانی تعریف شده از سوی این نهاد که، بهبود فضای مناسب شهری، رفاه مردم بوشهر و ایجاد فضای مناسب شهری متناسب با ظرفیت و جمعیت این بندر بود اقدامات عمده‌ای را به انجام رسانید. در این دوره یعنی دوران پهلوی اول بلدیة بوشهر با معضلات عدیده‌ای روبرو بود که این معضلات خود ریشه در ضعف زیرساخت‌های شهری و فقدان این زیرساخت‌ها بود که فقط محدود به بوشهر نیز نبود.

۵. تشکیلات و ساختار اداری بلدیة

دردوره پهلوی و در بوشهر اعضاء رسمی بلدیة بر اساس قانون مصوب بلدیة انتخاب، و دواثر چندانگانه این اداره را افرادی مجرب اداره می کردند. اعضاء رسمی این اداره در سالهای نخستین سلطنت پهلوی متشکل بوده است از: رئیس اداره بلدیة که در سالهای آغازین فعالیت این نهاد مدنی در بوشهر ریاست آن بر عهده سید حسین سیادت بود. سید حسین سیادت حتی در آنچه که به موجب اسناد آمده و بر اساس گزارشات سالیانه مالی بلدیة بوشهر، بصورت افتخاری خدمت می نموده است و حقوق و مواجبی از بلدیة دریافت نمی کرده است. (ساکما، ۲۹۳/۳۸۶/۷۰، ص ۲۰) پس از سید حسین بلدیة، مقام معاونت و دفتر دار کل بلدیة بوشهر بر عهده آقا کربلایی محمود نامی بوده است که ایشان ماهیانه مبلغی در حدود ۷۰۰ قران بابت دفتر داری محاسبات کل اداره دریافت می کرده است. پس از جایگاه معاونت و دفتر داری کل، رئیس دفتر و منشی اول قرار داشته است که این منصب نیز در اختیار آقای میرزا محمد کریم نواب بوده. میرزا محمد کریم نواب از طرف حکومت کل بنادر و جزایر خلیج فارس و در پی موافقتی که با سید حسین سیادت به عمل آمد، به عنوان رئیس دفتر و منشی اول اداره بلدیة بوشهر با حقوقی به میزان ۴۵۰ قران به این سمت انتخاب شده بود. (۲۹۳/۳۲۸۷۳/۲۵)

مستخدمین دایرة تنویر (روشنایی) بلدیة نیز بنا بر پیشنهاد انجمن بلدیة و تأیید نهایی ریاست بلدیة به این سمت انتخاب می شدند. این بخش نیز متشکل از فردی با عنوان رئیس، مفتش بلدی و چراغچی با مجموع حقوق ماهیانه برای هفت نفر از اعضاء این بخش به میزان هفتاد تومان بوده است. (ساکما، ۲۹۳/۳۲۶۴۸، ص ۴۲). و در آخر نیز دایرة ارزاق عمومی اداره بلدیة بوده است که این قسمت نیز وظیفه جمع‌آوری عایدات ارزاق و عایدات عمومی را برای بلدیة بر عهده داشته است. اعضاء این بخش نیز از یک رئیس و یک مفتش ارزاق تشکیل می شده است. جمع حقوق ماهیانه آنان چیزی در حدود ۵۵ تومان بوده است. نکته درخور توجه در مورد بلدیة بوشهر آنست که این اداره بنا بر قرار معین در هر سال، صورت عایدات و مخارج آن اداره را در معرض دید عموم قرار می داد. این عایدات شامل مبالغی بوده است که تجار و مردم بوشهر سالیانه و بصورت مستمر در اختیار بلدیة می گذاشته اند، در کنار این منبع درآمد سالیانه، بخش دیگری از دریافتی‌های بلدیة را مالیات نواقل در برمی گرفته که این مالیات نیز نصف می شده است و نصف دیگر آن را اداره مالیة دریافت می کرد. احصائیة صادرات یکساله اجناس مال التجاره که به شیراز و کازرون صادر می شده است، در کنار آنچه که توسط چهارپایان از راه جزیره شیف به بوشهر وارد می شد بر اساس وقر (میزان) معین در مجموعه کارکردهای سالیانه بلدیة ذکر می شده است.

(ساکما، ۳۵۵/۶۹۵) عایدات دریافتی بلدیة، معمولاً براساس واحد پول رایج زمان که در سالهای اولیه پهلوی اول کماکان رایج بود محاسبه می‌شد. در سالهای ۱۳۰۳-۱۳۰۴ ه.ش این عایدات بر اساس واحد غاز و قران محاسبه می‌شد که در سالهای بعد تبدیل به ریال گردید. عمده‌ترین عایدات بلدیة شامل دریافت حق الارض و ورود و خروج مالتجاره از راه جزیره شیف، حق التنویر دریافتی از دکاکین واقع در بازار، مالیات دریافتی نواقل از دو آب (چهارپایان) و عایدات دریافتی و وضع شده بر موتور و درشکه‌هایی بود که در سطح شهر تردد می‌کردند بود. (ساکما، ۳۵۵/۶۹۵) کلیه اجناسی که از راه دروازه و یا راه جزیره شیف وارد و یا از بوشهر خارج می‌شدند براساس میزان بار یعنی، و قرالغی، و قرشتری و و قرقاطری موظف به پرداخت دقیق مالیات مقرر از سوی بلدیة بوشهر بودند. این اجناس شامل اجناسی چون؛ چرم، شمع، نطف، تمبر دولتی، برنج، آرد، خرما، امانات پستی، شیشه‌جام، مشروبات، صابون، کرک، اسباب تلگراف، فرش، ماهی، مسافرو اسباب همراه، صندوق و روغن طعام (خوراکی) می‌شده است که تعداد و وزن هر کدام براساس سه نوع و قرق (وزن) سنجیده و محاسبه می‌شد. (ساکما، ۳۵۵/۶۹۵) علاوه بر دریافت عایدات، بلدیة قسمت‌هایی از بودجه دریافتی خود را به مخارج روزانه، ماهیانه و سالیانه اختصاص داده بود. مصارف عمده ی این بودجه شامل مخارج اداری و حقوق کارکنان بلدیة، مخارج جلسات انجمن و مصارف آب اداری آن، پرداخت حقوق مأمورین دایرة وصول عوارضات، پرداخت حقوق ماهیانه دارالعجزة، کرایه محل و کفن و دفن و هزینه غذای دارالعجزة می‌شده است. در کنار این موارد، مواردی چون مخارج دایرة تنظیف از حقوق مأمورین و کارگران گرفته تا کرایه طویله و سایر مخارج در کنار پرداخت مخارج دایرة تنویر و دایرة ارزاق در طول سال برعهده بلدیة بود. (ساکما، ۳۵۵/۳۴۳، ص ۷) علاوه بر این مخارج تعمیرات عمارت بلدیة و مخارج بنایی‌های متفرقه و سدسازی کنار دریا نیز هزینه های مالی سنگینی را بر بلدیة تحمیل می‌کرده است. بعضی اوقات نیز مخارج پیش بینی نشده‌ای به مانند پرداخت هزینه جشن و بستن طاق نصرت برای مسئولین بلندمرتبه به بوشهر نیز برعهده این اداره بود که می‌بایست هزینه آن را پرداخت کند.

تضاد اهداف در میزان و نحوه کسب منابع درآمدی بلدیة و شرایط و نحوه تخصیص این منابع از سوی اداره مالیه، در کنار کمبود نیروی انسانی متخصص که وجود این نیروها را به منظور برآورده کردن نیازهای شهری بندر بوشهر در دوران پهلوی اول الزامی می‌کرد، از جمله مواردی است که اسناد موجود در ارتباط با عملکرد بلدیة بوشهر به آنها اشاره نموده‌اند. بنابراین، جا دارد اینک و براساس منابع مکتوب و اسناد آرشیوی موجود به شرح فعالیت های بلدیة بوشهر در دوران پهلوی اول بپردازیم.

۱-۵. برگزاری انتخابات

از اقدامات مهم بلدیة برگزاری انتخابات در بوشهر بود. از این رو براساس نظام نامه مصوب شده در هنگام تأسیس بلدیة، نمایندگان از سوی مردم هر شهر انتخاب می‌شدند که این نمایندگان، بنابر مفاد موجود در نظام نامه بلدیة وظیفه رسیدگی به خواسته های مردم و همچنین نظارت بر عملکرد بلدیة را برعهده داشتند. بر این اساس، در آخرین سالهای حکومت قاجار یعنی در مورخ ۱۷ جمادی الاول ۱۳۴۲ مقارن با ۲۹ جدی سال ۱۳۰۲ ه.ش، در بندر بوشهر انتخابات انجمن بلدیة بوشهر در هماهنگی با وزارت داخله وقت، توسط حکمران وقت کل بنادر و جزایر خلیج فارس نصرالدوله برگزار شد. در این انتخابات هر کدام از محلات چهارگانه بوشهر اعم از محلات بهبهانی، شندی، کوتی و محله دهدشتی، منتخبین خود را که صاحب بیشترین آراء مأخوذه شده بودند شناختند. براساس آنچه که اداره بلدیة بوشهر در سال ۱۳۰۲ ه.ش، اعلان کرده بود در محله **بهبهانی** افرادی چون؛ آقا سید حسین تاجر بهبهانی، آقا علی اکبر تاجر شیرازی، آقا علی تاجر بهبهانی، آقا عبدالحسین بوشهری و آقا کربلایی باشی‌بزاز در محله **شندی**؛ آقامیرزا ابوالقاسم کارزونی، حاجی درویش تاجر بوشهری، آقا سید محمدبزاز، حاجی غلامحسین عطار، آقا یوسف کارزونی، **محله کوتی**؛ آقامیرزا محمدعلی تاجر دیری، آقا ابوالقاسم تاجر بوشهری، آقا زایر حسین تاجر دشتی، آقا کربلایی محمود ناظم دیوان و میرزا خلیل دشتی و در محله دهدشتی نیز آقامحمدعلی کمپانی

کازرونی، آقاعبدالرسول تاجرچوک، حاجی عباس بزاز، آقاعلی اکبردوانی و آقامحمد کریم دوانی منتخبین مردم بوشهر در انجمن بلدیة بودند (ساکما، ۲۹۳/۳۲۷۷۰). براساس قانون مصوب بلدیة، اقدامات بلدیة در هر یک از شهرهای ایران از طریق برگزاری انتخابات صورت قانونی به خودمی گرفت. تا جایی که در ماده قانونی ۱۹ بهمن ۱۳۰۴، نیز که به تأیید وزارت داخله رسیده بود بر این امر تأکید شده بود (ساکما، ۲۶۴/۳۵۵). در بوشهر نیز در هر دو سال یکبار به موجب همان قانون بلدیة، انجمن نظارت تشکیل و منتخبین انجمن بلدیة را در موعد مقرر و در محلات چهارگانه این شهر معرفی می نمودند.

انجمن بلدیة بوشهر در پایان اتمام دوره خود صورت جلسه ای را تنظیم و به وزارت داخله ارسال می نمود. در مقابل، وزارت داخله نیز بنا به فوریت این انتخابات و با تأکید بر اصل اساسی قانون ۱۳۲۵ ه.ق، بلدیة به منظور اجرای دقیق این قانون از انجمن درخواست می نمود که هرچه سریعتر انتخاب انجمن را در بوشهر برگزار نمایند. چرا که به موجب قانونی که در ۱۹ بهمن ۱۳۰۴ گذارده شده بود، پس از اتمام دوره انجمن بلدیة دریافت هرگونه عوارضی به نام بلدیة و حتی دریافت هرگونه اعانه ای از سوی تجاربوشهر اگر هم بصورت عوارض پرداخت می شد مانع قانونی داشت. این بود که بیشترین تأکید وزارت داخله بیش از هر چیز، برپایه انتخابات انجمن بلدیة بود تا صورت قانونی این انجمن رعایت شده و اقدامات این انجمن در راستای قانون بلدیة و با هدف رسیدگی به عمران شهری صورت پذیرد (ساکما، ۴۹۷۱/۲۹۰). بدنبال اتمام دوره سالیانه، فعالیت اعضای انجمن بلدیة بوشهر از روز ۲۶ آذرماه ۱۳۰۷ ه.ش انجمن نظارت بر انتخابات بلدیة در این بندر تشکیل، و در نهایت در ۲۱ دی ماه ۱۳۰۷ ه.ش انتخابات بلدیة در بوشهر با نظارت حداکثری اعضا و برگزارکنندگان انتخابات در این شهر و در محلات چهارگانه برگزار گردید (ساکما، ۲۹۳/۳۲۴۴۵).

انتخابات در همان روز تعیین شده یعنی جمعه ۲۹ شهر رجب المرجب مطابق با ۲۱ دی ماه ۱۳۰۷ ه.ش، با حضور وکلای بلدیة در اداره بلدیة و مراقبت نظار و همچنین حکمران کل بنادر برگزار گردید (ساکما، ۲۹۳/۳۲۴۴۵). در این روز رأی گیری از مردم بوشهر توسط انجمن نظارت بر انتخابات چهار ساعت قبل از ظهر در همان مکان اداره بلدیة تشکیل شد. به منظور اخذ و جمع آوری رأی نهایی چهار صندوق به همراه ناظرین انتخابات به محلات چهارگانه یعنی محلات (بهبهانی، کوتی، دهدشتی و شنیدی) اعزام نموده بودند. رأی گیری تا عصر همان روز ادامه داشت و در همان روز مطابق قانون نامه انتخاباتی بلدیة، آرا مأخوذه را در چهار صندوق شمارش کردند و پس از تطبیق با دفتر ثبت شروع به استخراج و قرائت آن نمودند. حکمران وقت بوشهر به اتفاق یک نفر از اعضاء انجمن آرا قرائت شده را ثبت و با دفتر ثبت تطبیق نمودند (ساکما، ۲۹۳/۳۲۸۱۸؛ ۲۹۳/۳۲۴۴۵).

با مشخص شدن و کلاء بلدیة بوشهر، در پایان این انتخابات به صحنه هیأت نظارت بر انتخاب وکلای بلدیة بوشهر رسید و درستی آن تأیید شد، تا اداره بلدیة به وظایف قانونی خود در رسیدگی به امور شهری ادامه بدهد (ساکما، ۲۹۳/۳۲۴۴۵). اگرچه این اداره با مشکلات عمده ای در ادامه راه و از جمله کمبود بودجه و تداخل وظایف این اداره با اداره مالیه روبرو بود، اما با تمامی این معضلات و مشکلات، بلدیة بوشهر در حد توان به امورات شهری پیش رو رسیدگی می کرد. در یکی از صورت جلسات مجلس شورای ملی، میرزا علی کازرونی نماینده مردم بوشهر به شرح وظایف بلدیة و معضلات پیش روی این اداره پرداخته است (صورت جلسه مجلس، ۲۳ شهریور ۱۳۰۶، جلسه ۱۴۳؛ اسناد مجلس: ۴۰۲۷۶۵).

۵-۲. اقدامات عمرانی

با تمام موانع موجود بر سر راه بلدیة، در شهر بوشهر این اداره از تمامی ظرفیت های موجود استفاده و در حد توان سعی در برآورده کردن نیازها و کاستن از موانع و مشکلات شهری بوشهر نمود. در همان سالهای نخستین سلطنت پهلوی توجه اداره بلدیة به نوسازی و بهسازی خیابان های ساحلی و کناره دریا معطوف شد. اما مشکل اصلی عدم اختصاص بودجه کافی به بلدیة برای انجام اقدامات عمرانی مناسب در این زمینه و همچنین کمبود نیروی انسانی متخصص در حوزه نقشه کشی و شهرسازی بود، که

لاجرم ریاست بلدیه وقت را دست به دامان حکومت بنادر و همچنین وزارت داخله می نمود که برای این منظور نیروی انسانی متخصص را به بوشهر اعزام نمایند (ساکما، ۱۳۹۷/۴۹۰).

از سالهای ۱۳۰۴ تا ۱۳۱۰ ه.ش، رسیدگی به امور عمرانی و زیرساخت های شهری در بوشهر به یکی از مهمترین دغدغه های اداره بلدیه تبدیل شد. که این امر به خوبی از خلال اسناد موجود بلدیه هویدا است. در یکی از گزارش های بر جای مانده از گزارش های سالانه کنسولگری انگلستان در بوشهر اشاره به سعی و تلاش بلدیه در نظافت و پاکسازی شهر شده است. بر این گزارش شهرداری تا حدودی زیادی با وجود موانع موجود در این زمینه موفق عمل کرده است. (*Department of Overseas Trade April 1929, p: 11*) در آبان ماه ۱۳۱۰ ه.ش، بدنبال موافقت انجمن بلدیه بوشهر مقرر شد که اولین خیابان وسط میدان شهر تا به دریا احداث گردد. بودجه این کار نیز از مزاد عوارض همان سال و عوارض قیانداری تأمین گردید. بنابراین با درخواست های مکرر اداره بلدیه از وزارت داخله، از سوی این وزارتخانه یک نفر مهندس متخصص برای نظارت و احداث مناسب خیابان ساحلی بوشهر اعزام گردید (ساکما، ۱۳۹۷/۴۹۰، ص ۵). مهمترین زمان ممکن برای ساخت و ساز شهری و اقدامات عمرانی در بوشهر نیز در پاییز و زمستان در نظر گرفته شده بود. علاوه بر ایجاد خیابان های جدید از مرکز شهر به کناره دریا، اداره بلدیه در اقدامی دیگر قورخانه موجود در خیابان گمرک را تخریب، و به جای این قورخانه که فضای زیادی را در نقطه شمالی مرکز شهر اشغال کرده بود ایستگاهی برای اتومبیل های کرایه ای احداث نمود. این اقدام بلدیه در راستای سهولت عبور و مرور در خیابان های بوشهر و مرکز اصلی شهر صورت می پذیرفت (ساکما، ۱۳۸۶/۲۹۰؛ روزنامه اطلاعات؛ س ۲؛ ش: ۱۹؛ ۴۶۰ فروردین ۱۳۰۷ شمسی / ۱۷ شوال ۱۳۴۶؛ ص ۲). بلدیه در این زمان دست به اقدامات گوناگونی به منظور تأمین آسایش و رفاه عمومی در زمینه کسب درآمد می زند. عمده ترین اقداماتی که بلدیه اهداف اساسی خود را بر آن گذاشته بود موارد زیر بود:

جلوگیری از فروش ارزاق و مأكولات (خوراکی ها) مضره، اصلاح معابر، تنظیف شهر و خیابانها، تنویر شهر و خیابانها، اداره کردن یک باب دارالعجزه (خانه سالمندان) و علاج فقرا، کفن و دفن فقراء، ساختن سد در ضلع شرقی و غربی شهر، ساختن سد در ضلع شمالی شهر، ساختن خیابان خارج از شهر به فاصله دو میل برای عبور و مرور اتومبیل و کالسکه و پیاده رو، ساختن غسلخانه در خارج از شهر، ساختن عمارت بلدیه، بتیاع (خرید) پل احمدی پس از برداشتن ریل که آسایش خرکچی ها و حفظ مال التجاره را فراهم آورد. (برگی از تاریخ جنوب ایران، ۱۳۷۴؛ ص ۵۸). برخی از خیابان هایی که بلدیه برای تسهیل در رفت و آمد مردم بوشهر کشیده بود به راحتی موجب سهولت در رفت و آمد اتومبیل و کالسکه را فراهم می کرد؛ این خیابان با مبلغی در حدود پنج یا شش هزار تومان کشیده شده بود (همان، ص ۵۸).

۵-۳. نظارت بر نظافت شهری

با بررسی دوائر چهارگانه اداره بلدیه بوشهر به درستی می توان ادعان داشت که یکی از دشوارترین و در عین حال پرهزینه ترین دوائر این اداره، دایره نظافت بوده است. رئیس دایره نظافت که مسئول پاکسازی کامل شهر بوده است می بایست همه روزه و در ساعات مختلفی از روز مأمورین خود را تفتیش نموده که از کار خود غفلت نمایند. بر این اساس رئیس دایره نظافت دو نفر را به عنوان نایب خود مشخص می نمود و هر کدام را مسئول نظافت و نظافت بخش هایی از شهر قرار می داد. دایره نظافت با انتشار اعلانیه هایی در سطح شهر به شهروندان و محلات چهارگانه بوشهر تذکر می داد که از ریختن آب و کثافات طبقات فوقانی خود در کوچه به شدت پرهیز نمایند. مأموران نظافت شهروندان بوشهری را موظف می نمود که از گذاشتن سنگ در کوچه ها، بیشتر از پانزده روز خودداری نمایند. این تأکید دایره نظافت بدلیل تعمیرات فراوانی بود که سالیانه در شهر بوشهر و بویژه بافت قدیم و محلات چهارگانه آن صورت می گرفت. از این رو ساکنینی که قصد تعمیرات و بنایی را در حوزه تحت نظارت دایره نظافت و بلدیه داشتند بیشتر از پانزده روزی که بلدیه مقرر کرده بود حق نداشتن مصالح خود را در کوچه ها نگه دارند و مانع عبور و مرور سایر شهروندان و ساکنین محل شوند.

تفتیش کاروانسراها از اقدامات روزانه دایرة تنظیف در بوشهر بود. از آنجا که رئیس دایره تنظیف مسئول اصلی نظافت شهر بود تصفیه و تنظیف خیابان‌ها از آلودگی‌ها و کثافات و همچنین نظارت بر تمیزی بازار دیگر وظیفه این دایره پرکار اداره بلدیة بوشهر بود (ساکما، ۲۹۳/۳۲۶۴۸).

۵-۴. موانع و مشکلات

۱- اختلاف مالی با اداره مالیة و تنگی معیشت کارکنان

بنا بر قانون مصوب بلدیة و بر اساس نظارتی که از سوی وزارت داخله در دوران پهلوی اول بر روند عملکرد، ساختار و سازوکار مالی و اجرایی ادارات بلدیة ولایات در ایران صورت می‌پذیرفت، وزارت داخله اختیارات وسیع تری را در مورد تخصیص بودجه و تقسیم آن در میان بلدیة های ولایات در اختیار اداره مالیة گذاشته بود (روزنامه اطلاعات: س ۲؛ ش ۵۰۰: ۷ خرداد ۱۳۰۷ ص: ۱) این امر خود در شهرهایی به مانند بوشهر، موجب اختلاف نظر و گاهاً اعتراضات پیاپی می‌شد که این موارد در بیشتر اسناد موجود از سالهای ۱۳۰۵، ۱۳۰۳ و ۱۳۰۷ ه. ش و حتی تا پایان دوران پهلوی اول منعکس شده است.

در بوشهر، اختلافات اداره بلدیة و اداره مالیة از سالهای واپسین حکومت قاجار و سالهای آغازین حکومت پهلوی آشکار شده بود. این امر خود دلایل مختلفی داشت که از جمله مهمترین آن می‌توان به تفویض اختیارات وسیع از سوی وزارت داخله به ادارات مالیة شهرستانها (اطلاعات: س ۲؛ ش ۲۲، ۴۶۳ فروردین ۱۳۰۷). و همچنین تعویق بودجه و کمبود بودجه اداره بلدیة بود که این عوامل، موجب عدم توانایی در پرداخت مخارج جاری از سوی بلدیة می‌شد. کمبود بودجه نظایفات شهری و تنویر و رسیدگی به کوچه‌ها و معابر شهری مختل می‌کرد و متعاقب آن بهداشت عمومی ساکنین شهر بوشهر موجب بیماری‌های گوناگونی در میان مردم می‌شد. (ساکما، ۷۱۴۳۱/۲۴۰). علاوه بر این، موضوع تأخیر در پرداخت به موقع مواجب سالیانه و ماهیانه اداره بلدیة موجب سختی و تنگی معیشت کارکنان و اجزاء بلدیة می‌شد. در بیشتر مواقع در پی اعتراض این کارکنان امور روزانه بلدیة که رسیدگی و نظایف امور شهری بود بر زمین می‌ماند. در طی سالهای نخستین حکومت پهلوی اول، در بیشتر مکاتباتی که میان رئیس اداره بلدیة اداره مالیة و همچنین حکومت بنادر و جزایر جنوب صورت گرفته است این موضوع بازتاب فراوانی داشته است (ساکما، ۳۵۵/۶۹۵).

یکی از موارد اختلاف میان بلدیة مرز بندی‌هایی بوده که بر روی برخی خیابان‌های پررفت و آمد اعمال می‌شد از قبیل این مرز بندی می‌توانستند عوارض مهمی جهت اداره می‌تبع خود کسب نمایند. در این زمینه، در اکثر مواقع اداره مالیة پیش قدم می‌شد و مالیات و عوارض مورد نظر را دریافت و مبلغی جزئی را نیز به اداره بلدیة ارسال می‌کرد. مثلاً در برخی موارد پیش می‌آمد که اداره مالیة از دریافت اعانه ۵۹ اتومبیل که در هر ماهی ۲۹۵ تومان می‌شد یک دینار هم به اداره بلدیة ارسال نمی‌نمود (ساکما، ۷۱۴۳۱/۲۴۰). و همین موارد خود باعث اختلافات دامنه داری می‌شد که گاهاً موجب کشیده شدن آن به وزارت داخله و حکمرانی بنادر و جزایر جنوب به این ماجرا می‌شد. (مجلس: ۴۰۵۴۶۷). مخالفین دخالت اداره مالیة با استناد به برخی از احکام و گزارش‌های وزارت داخله بر این اعتقاد بودند که، مازاد مالیات نواقل پس از وضع عشریه (۱٪) آبله کوبی می‌بایست جهت اصلاحات امور بلدی به این اداره برسد. اما ظاهراً بر اساس آنچه که در گزارش یکی از مطلعین آن عصر آمده است اداره مالیة مبلغی پایین تر از مبلغ مورد توافق میان طرفین به اداره بلدیة می‌داده است و از قضا همین اختلاف نظرها بر جبهه گیری اداره بلدیة و اداره مالیة بوشهر می‌افزوده است (ساکما، ۷۱۴۳۱/۲۴۰؛ اطلاعات: س ۳؛ ش ۲۷، ۵۵۷ مرداد ماه ۱۳۰۷ ص: ۱).

موافقین افزایش اختیارات بلدیة بر این نظر بودند که دولت می‌بایست اختیارات بیشتری به اداره بلدیة بدهد، در مقابل از قبیل این افزایش اختیارات مردم نیز در حد توان راغب به همکاری با اداره بلدیة می‌شوند. بنابراین، از همین رو است که جلسه‌ای در سال ۱۳۰۳ ه. ش در منزل سید حسین سیادت با حضور و قار الملک حکمران بنادر و اشراف جهت مساعدت و یاری به

اداره بلدیہ تشکیل می‌شود. این جلسه که در بیست و دوم آذرماه ۱۳۰۳ ه.ش تشکیل شده بود هدف خود را اصلاحات در امور بلدیہ بوشهر قرار داده بود. بدنبال تشکیل این جلسه مردم بوشهر نیز شرط همکاری خود را با دولت، واگذار کردن عواید نواقل به بلدیہ دانستند که بلدیہ خود متصدی وصول اعانه خیابان‌های احداث شده‌ای بودند که توسط خود این اداره ایجاد شده بود. از طرفی آنان خواستار عدم دخالت اداره مالیه در امور بلدیہ شدند و بر این نظر بودند که در آخر هر ماه اداره بلدیہ می‌بایست عشر مالیات نواقلی را برای آبله کوبی به مالیه ارسال دارد (برگی از تاریخ جنوب ایران، پیشین، ص ۵۹).

بلدیہ بوشهر با وجود عدم برخورداری از بودجه کافی و با توجه به امکانات محدودی که در اختیار داشت، تا حدودی گام‌های موثری در راستای بهسازی امور شهری برداشته بود. در سال ۱۳۱۰ شمسی، که ریاست بلدیہ بر عهده سید حسین سیادت بود عملکرد بلدیہ نیز به دلیل فقدان بودجه مناسب تا حدود زیادی در گرو حمایت حاکم شهر بود. همزمان با انتقال سردار انتصار حاکم بوشهر به شیراز انتقادات تندی از سوی جراید و نشریات بوشهر متوجه بلدیہ گردید که امورات مهم شهر را مغفول گذاشته اند. بدنبال این اقدام، بلدیہ بر مالیات مراکز اقامتی افزود که خود این اقدام موجب اعتراض هتل‌داران گشت. بلافاصله پس از این اعتراضات، بلدیہ از میزان مالیات درخواستی کاسته و میزان آن را بر همان روال سابق که بیست قران در ماه بود قرار داد. لازم به ذکر است که عایدات بلدیہ برای چهارماه با کسر هزینه‌ها به مبلغی در حدود ۳۰۰۰۰۰ قران می‌رسید. همزمان با افزایش مالیات از سوی بلدیہ، اقدامات عمرانی آن نیز شدت می‌گرفت و این در شرایطی بود که بلدیہ موفق گردید دو خیابان جدید در شهر بوشهر احداث نماید (۱۰ Administration Report, 1940:8-). بلدیہ در گام نخست، راه دیگری به جز تخریب شصت خانه نداشت که انجام این اقدام از سوی بلدیہ اعتراضات فراوانی را با خود به همراه داشت. بدلیل ضعف بنیہ مالی مردم بوشهر و بالا رفتن میزان مالیات‌ها تعداد زیادی از تجار و کسبه از بوشهر به شیراز مهاجرت نمودند. (کاکس، ۱۳۹۵: ص ۲۷۷). در اوایل سال ۱۳۱۱ شمسی، بر اساس قانون نامه انتخابات بلدیہ این انتخابات برگزار شد و انجمن بلدیہ با اعضای جدید در این سال شروع به کار کرد. در این سال آقا سید جلیل بوشهری ریاست بلدیہ بوشهر را بر عهده داشت (سالنامه پارس: س ۱۳۱۱، ص ۷؛ ص ۱۱۸). عایدات سالانه شهرداری بالغ بر ۳۰۰۰۰۰ هزار ریال بود که دو سوم آن از طریق مالیات قپان تأمین می‌گردید. گفتنی است که اداره مالیه، بودجه‌های متعلق به بلدیہ را بصورت اقساطی در اختیار این اداره قرار می‌داد. از بودجه اختصاص داده شده به بلدیہ مبلغی از این بودجه بابت اعانه به مستمندان و قحطی زدگان اختصاص داشت در حالی که هزینه تعمیرات و توسعه شهری در حدود ۷۰۰۰۰ ریال بود. از این میان ۳۰ درصد این مبالغ به حقوق و مواجب کارکنان اختصاص داده شده بود. علاوه بر این، بلدیہ تعداد ۷۰ نفر را به منظور تمیز کردن و لایروبی معابر و خیابان‌ها به استخدام خود درآورده بود. بلدیہ علاوه بر کمبود منابع مالی از طرف دیگر با بی بارانی و خشکسالی و فقدان محصولات کشاورزی نیز روبرو بود که این کمبود، مردم بوشهر را به شدت تحت تأثیر قرار داده بود. (فلور: ۱۳۹۸، ص ۳۳۷) در این سال بر اثر افزایش قیمت گندم بلدیہ کنترل قیمت‌ها را در دست گرفت، تا جایی که گاه نیز نایاب شد. سرانجام بعد از ماهها تولا و تلاش بی‌امان و ارسال تلگراف‌های متوالی به تهران، حکمران بوشهر موفق گردید مجوزی برای معافیت انحصار تجارت به جزایر و بنادر خلیج فارس دریافت کند. بر این اساس، به طبقه کشاورزان که ماهها فقیر و تهیدست شده و از لحاظ غذا و مسکن به بلدیہ بوشهر وابسته بودند مساعده‌ای برای تهیه بذر غلات از طرف بلدیہ اختصاص داده شد. در سال ۱۳۱۱ ش، درآمد سالیانه بلدیہ که از طرف اداره مالیه به این اداره اختصاص داده شده بود در حدود ۲۴۰۰۰ هزار تومان بود. منافع حاصل از عایدات بلدیہ مواردی را از قبیل عوارض نواقلی، مالیات منازل، داکین، مشروبات، تنباکو، حق عبور و غیره بود. تمامی این مالیات‌ها توسط خود بلدیہ وصول می‌گردید. بلدیہ بوشهر از قبلی این مالیات‌ها درمانگاه و یک مرکز ویژه‌ای را برای جزامیان و بیماران روانی در شهر تدارک دیده بود. رفته رفته هرچه از دوران تثبیت بلدیہ و نهادینه شدن اقدامات بلدیہ در بوشهر می‌گذشت، عملکرد این اداره با وجود تمامی مشکلات و فقدان منابع مالی چشمگیر بیشتر خود را نشان می‌داد. در سال ۱۳۱۳ شمسی، و در مقطعی که ریاست بلدیہ بر عهده عبدالشکور امین معاون حکمران بوشهر بود، در همین سال تا حدودی بودجه

سالیانه بلدیه و اقدامات عمرانی در دست اجرا توسط بلدیه تا حدودی سامان دهی شد. (کاکس: پیشین، ص ۲۷۸) در این سال مالیات بندی جدیدی بر روی کشتی های مسافرتی وضع گردید. بر این اساس مسافرانی که با کشتی بوشهر را ترک می کردند بنا به نوع و قیمت بلیط بر روی هر کدام از آنان موظف به پرداخت مالیات بودند .

بر این اساس مقرر گردیده بود که بلیط کشتی های مسافرتی بر اساس نوع و درجه بندی نرخ گذاری شوند بطوریکه برای بلیط درجه یک هر نفر ۸ ریال ، درجه دو هر نفر ۴ ریال و جایگاه عادی (عرشه) هر نفر ۳ ریال تعیین شد. در سال ۱۳۱۴ ش، انتخابات انجمن بلدیه بوشهر برگزار شد که از میان ۲۹ نفر شرکت کننده نه نفر حائز بیشترین آراء مأخوذه شدند . فقر و ناتوانی مردم بوشهر در این سال موجب کسری شدیدی در بلدیه شد که بر اثر این کسری تسطیح خیابان ها در بوشهر ناتمام ماند. علی رغم وجود چنین معضلاتی، بلدیه در بوشهر دست از خدمات رسانی بر نداشت و در همین سال تعداد پنجاه نفر را جهت رسیدگی به امور روشنائی و بهداشت به استخدام درآورد، در کنار این اقدام بلدیه بر تعداد تخت های نخستین زایشگاه بوشهر نیز افزود که مستمندان و نیازمندان بدون هیچ مانعی از این خدمات بهره برند . علاوه بر انجام چنین اقداماتی در این سال بلدیه مقرر کرده بود که یک نفر پزشک محلی بطور رایگان بیماران را معاینه و مداوا کند و همچنین تأسیس مدارس دولتی و تجهیز و بهسازی حسینیه ها در بوشهر نیز در صدر برنامه های عمرانی بلدیه قرار گرفته بود . با نگاهی به عملکرد بلدیه بوشهر در دوران پهلوی اول اینگونه می توان اذعان نمود که تا حدود زیادی سیاست بلدیه بوشهر بر انجام کارهای عام المنفعه بود و بلدیه نیز تقریباً علی رغم بهره مند نبودن از بودجه مناسب، این اقدامات را تا واپسین سالهای پهلوی اول ادامه داد . در سال ۱۳۱۸ بلدیه بوشهر با تصویب طرح پنج ساله ای قرار را بر این امر گذاشته بود که در طی این مدت اقدامات عمرانی لازم را در زمینه ساخت و تجهیز بیمارستان روانی ، ساخت پارک عمومی و همچنین توسعه و تجهیز ارتباطات جاده ای در بوشهر به عمل آورد . بلدیه با بالا بردن بودجه ماهیانه خود با استخدام نیروی انسانی مورد نظر در زمینه بهبود بهداشت عمومی در شهر بوشهر تا حدودی موفق عمل کرد .

علاوه بر این، اقدامات بلدیه در زمینه تأمین برق و یخ در بوشهر موفقیت آمیز بود (ساکما، ۳۲۸۷۳/۳۹۲۹۳). در سالهای ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ شمسی، با وجود ورود اعضای جدید به انجمن بلدیه اما مشکلات اصلی بلدیه که همان فقدان بودجه مناسب در راه تأمین منابع و انجام خدمات شهری بود کماکان به قوت خود باقی بود (*Administration Report, 1940:8-10*). به نوعی می توان عملکرد بلدیه را در پیوند با عملکرد حکام و سیاستمداران وقت و ناشی از تحولات سیاسی دانست که در سالهای پایانی حکومت پهلوی اول دامنگیر ایران شده بود. بنابراین در طی این سالها بخصوص در سال ۱۳۲۰ شمسی، شاهد وخیم شدن اوضاع اقتصادی بلدیه بوشهر و درآمدهای بلدیه هستیم. بلدیه که در طی سالیان متوالی از نظر تأمین منابع مالی وابسته به وزارت داخله بود با وجود انتخاب سید مهدی سیادت به عنوان شهردار بوشهر در دوران ریاست وی نیز با بحرانی شدن اوضاع سیاسی ایران از نظر اقتصادی نیز به شدت تحت تأثیر قرار گرفت. (خلیج ایران: س ۱۳: ش ۱: شنبه یکم آذرماه ۱۳۲۰، ص ۲) بطوریکه در سال ۱۳۲۰ ش، بلدیه بوشهر تنها قادر به تأمین منابع مالی از طریق وضع مالیات های محلی بود آنهم در شرایطی که استقبال از پرداخت مالیات از سوی مردم بود حالیکه استقبال از پرداخت مالیات از سوی مردم بوشهر به مانند همیشه نبود ، فقر و نداری بر معیشت آنان تأثیر گذاشته بود. براساس گزارشاتی که روزنامه خلیج ایران در این سال منتشر نموده است (خلیج ایران: س ۱۳: ش ۵: جمعه پنجم دی ماه ۱۳۲۰، ص ۱). با وجود بحران های اقتصادی و شرایط خاص کشور بلدیه بوشهر، اقدامات عمرانی چندی در زمینه تأمین زیرساخت های شهری بوشهر و همچنین تأمین منابع آب شرب این بندر به انجام می رساند که تا حدود زیادی بر روند عملکرد این اداره تأثیر مثبتی برجای گذاشته بود.

۷. پیامدها و نتایج :

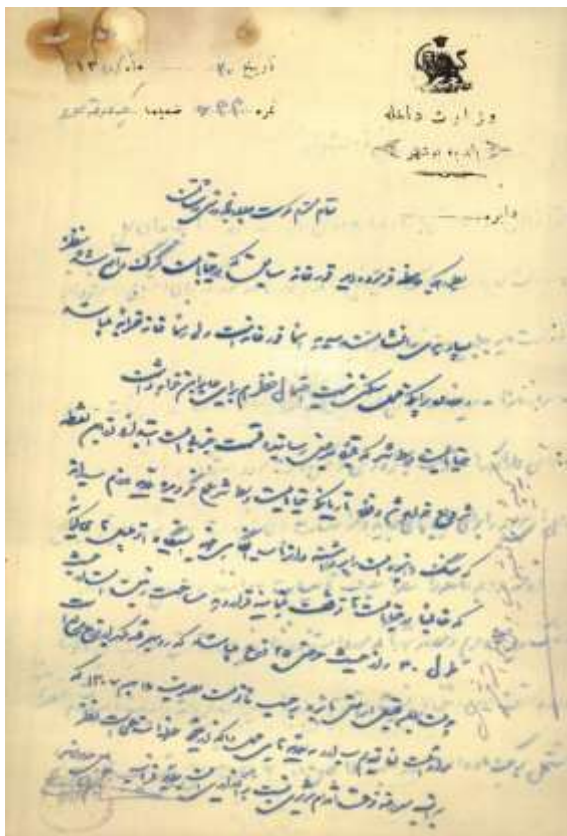
بلدیه بوشهر در شرایطی در این بندر آغاز به فعالیت نمود که بندر بوشهر از سالهای پیش از تأسیس این نهاد مدنی فاقد زیر ساخت و امکانات لازم در زمینه عمران و زیرساخت های شهری مناسب بود. بنابراین بلدیه در بوشهر از همان آغاز با مشکلات عدیده ای در زمینه های مختلف اعم از تأمین نیروی انسانی مناسب و منابع مالی به منظور انجام امور محوله و بهسازی شهر مواجه بود. در دوران پهلوی اول عملکرد بلدیه بعنوان یک نهاد شهری مدرن که هدفش در راستای نهاد مرکزی بلدیه و وزارت داخله وقت تعریف می شد روند رو به رشدی را پشت سر گذاشت. پیامدها و نتایج حضور و فعالیت چشمگیر بلدیه به عنوان یک نهاد شهری مدرن در بوشهر بسیار قابل تأمل بود. نظارت بر بازار، نرخ گذاری اجناس، تسطیح خیابان ها، ایجاد مبلمان نوین شهری در کنار اقدامات عمرانی و زیر ساختی از جمله پیامدهای فعالیت چشمگیر بلدیه علی رغم موانع موجود بود که به این نهاد نوپا کمک نمود که سیمای شهری و اجتماعی بوشهر در عصر پهلوی را تغییر دهد. اقدامات بلدیه به عنوان موتور محرکه نهادهای اجرایی بوشهر که عمدتاً با هدف مدرن سازی ساختار شهری این بندر صورت می گرفت یک نتیجه مهم دیگری نیز داشت و آنهم آگاه نمودن نهادهای دولتی از میزان عقب ماندگی بوشهر در زمینه زیرساخت های شهری و فقدان امکانات مناسب به منظور بهبود امور و پیشرفت در زمینه مدرن سازی امور شهری بود.

۸. نتیجه گیری

در دوران پهلوی اول فعالیت بلدیه هم از لحاظ کیفیت و هم از لحاظ کمیت رشد چشمگیری پیدا کرد. در همین مقطع زمانی و در سال ۱۳۰۹ ش/ ۱۹۳۰ م بود که برای بلدیه ها نظام نامه تهیه و تدوین گردید. چهار سال پس از تصویب قانون بلدیه انجمن بلدیه در بندر بوشهر نیز تأسیس گردید اما بلدیه بوشهر در دوران پهلوی اول شکل سازمان یافته تری به خود گرفت. ناتوانی حکومت قاجار را در زمینه عدم تأمین منابع مالی بلدیه بوشهر می توان بسیار مهم و تأثیر گذار دانست. با تصویب نظام نامه بلدیه در سال ۱۳۰۹ ش/ ۱۹۳۰ م که همزمان با افزایش نقش نظارتی دولت بر بلدیه ها بود تأمین منابع مالی برای بلدیه ها از جمله بوشهر آسان تر گردید. عملکرد بلدیه بوشهر نسبت به دوران پیش از پهلوی اول بهبود یافته به نحوی که این نهاد دولتی وظایف بیشتری را که عمدتاً در راستای بهبود امور شهری بود به انجام رسانید. با توجه به در اختیار داشتن منابع مالی جدید خیابان های شهر هموار گردید و در کنار آن خیابان های ساحلی نیز تسطیح و توسط مهندسان ناظری که از طرف وزارت داخله به بوشهر آمده بودند مرمت و نوسازی شدند. علاوه بر این نظارت بیشتری بر بهداشت اصناف و همچنین کسبه بازار بوشهر از سوی بلدیه و مأموران آن به عمل آمد. اقدامات به عمل آمده از سوی بلدیه بوشهر این سازمان را تبدیل به مهمترین مرجع امور در زمینه کنترل و رسیدگی به امور شهری نمود. در کنار مسائلی که بلدیه را در رسیدن به اهداف خود یاری می رساندند، پاره ای از عوامل نیز به مانند اختلالات مالی و تداخل وظایف با اداره مالیه، گستردگی وظایف بلدیه و همچنین فقدان زیر ساخت های شهری مناسب مانع رسیدگی و اقدامات بهینه از سوی بلدیه در بوشهر می شده اند. با تمامی موانع و کمبودها، بلدیه توانست اقدامات تأثیرگذاری در راستای ساماندهی به امور شهری و قاعده مند نمودن ارگان ها و سازمان های وابسته به خود که بخش مهمی از اهداف و برنامه ریزی های آنان با بلدیه در یک راستا صورت می گرفت بردارد. اگرچه در ابتدا فقدان زیر ساخت های مناسب شهری و امکانات بهداشتی و عمرانی در کنار مشکلات شدید مالی که در پاره ای از مواقع با وظایف امور مالیه تداخل پیدا می کرد بلدیه و شهرداران نخستین آن را دچار چالش می کرد اما هماهنگی های به عمل آمده میان نهادهای سیاسی و نهادهای اداری فعال در بوشهر در کنار تزریق منابع مالی مختلفی که بعضاً با ابتکار عمل خود بلدیه به دست می آمد موجب گردید که این نهاد اجرایی در بوشهر که به نوعی به موتور محرکه نهادهای اجرایی نیز تبدیل شده بود در راستای انجام وظایف محوله و تقویت

زیر ساخت های شهری بندر بوشهر موفق عمل نموده و تا حدودی سیمای شهر و مبلمان آن را نسبت به دوران پیش از خود دگرگون سازد. تاپیش از شروع به کار بلدیه هیچ اثری از تغییرات و تحولات شهری در بوشهر نبود. بلدیه بوشهر با ترسیم برنامه ای مدون و در هماهنگی با فرماندرای و ساختارهای حاکمیتی موجود در بوشهر، برای ایجاد فضای نوین و متناسب با گفتمان حاکم با هدف تغییرات زیربنایی در بوشهر فعالیت های خود را آغاز نمود. قدرت چانه زنی از بالا و در تعامل با وزارت داخله وقت و همچنین تقویت جایگاه نظارتی بلدیه در بندر بوشهر تا حدود زیادی توانستند به عامل موفقیت بلدیه در ایجاد تغییرات بنیادین و تحولات شهری بوشهر مبدل شوند.

نمونه‌هایی از اسناد موجود در آرشیو کتابخانه ملی ایران :

سندی در خصوص تسطیح خیابان های بوشهر در سال ۱۳۰۷ شمسی. منبع : آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)

سندی در خصوص تجدید انتخابات بلدیہ بوشهر در سال ۱۳۰۷ شمسی . منبع : ساکما

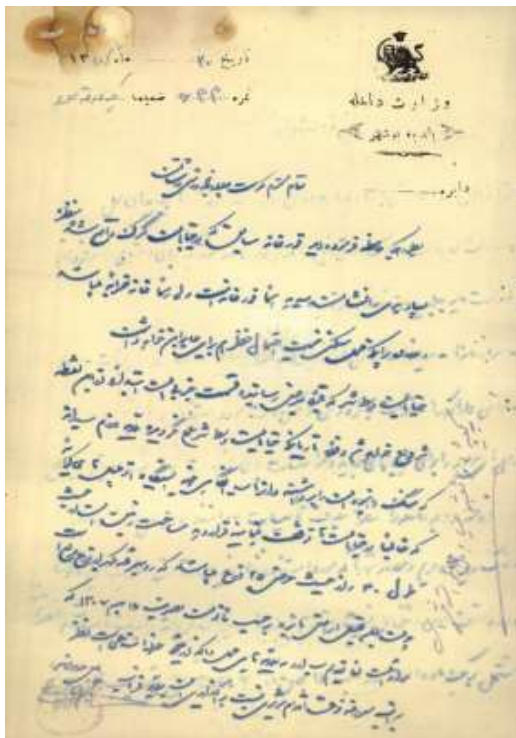

سندی در خصوص انتخابات انجمن بلدیہ بوشهر در سال ۱۳۰۲ و تعداد آرای نمایندگان . منبع : ساکما

درخواست رئیس اداره بلدیة بوشهر از رئیس حکومت بنادر جنوب برای رسیدگی به عدم توجه اداره مالیة نسبت به تخصیص بودجه به بلدیة بوشهر در سال ۱۳۰۳ شمسی . منبع : ساکما

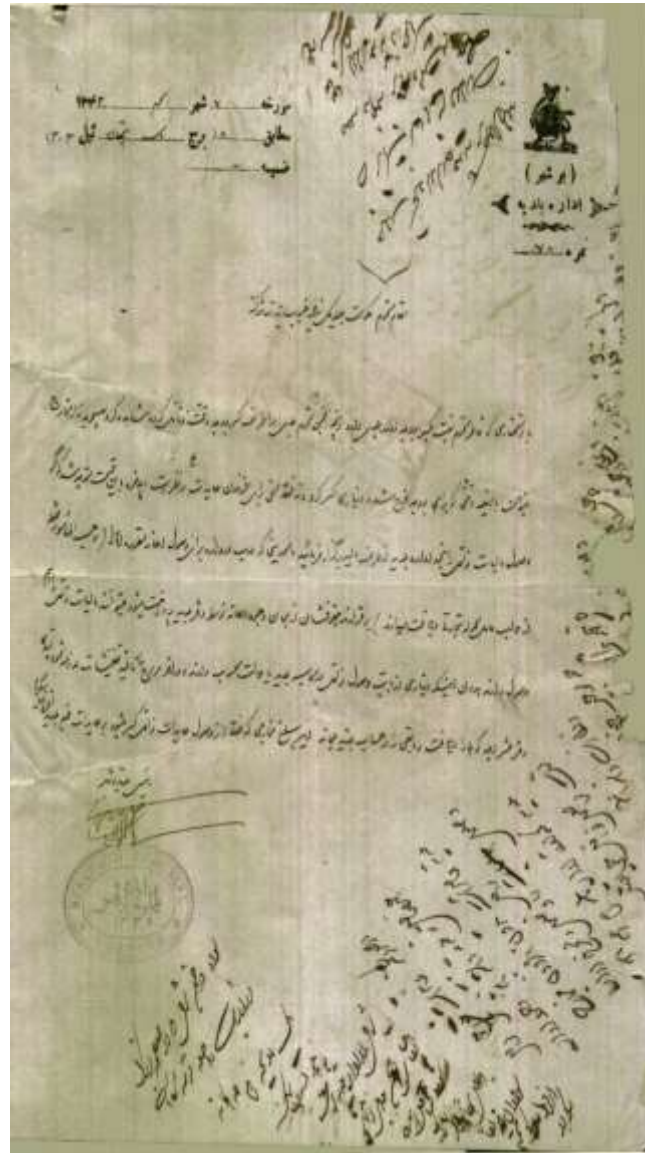
سندی در خصوص عدم توجه اداره مالیة نسبت به تخصیص بودجه به بلدیة بوشهر در سال ۱۳۰۵ شمسی . منبع : ساکما

درخواست سید حسین سیادت رئیس اداره بلدیة بوشهر از حکومت بنادریه منظور رسیدگی بهتر و تخصیص منابع مالی بیشتر برای انجام اقدامات عمرانی در شهر بوشهر به سال ۱۳۰۳ شمسی . منبع : ساکما

صورت عایدات و مخارج بلدیة در سال ۱۳۰۳ شمسی . منبع : ساکما

درخواستواگذاری جمع آوری مالیات نواقل از سوی اداره بلدیہ در سال ۱۳۰۳ شمسی. منبع : ساکما

منابع

۱. برومند، صفورا (۱۳۸۱): سرکنسولگری بریتانیا در بوشهر، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه چاپ اول. تهران
۲. پیرزاده، حاجی محمد علی (۱۳۴۲). خاطرات ج ۱. به کوشش حافظ فرمانفرمایان، انتشارات دانشگاه: تهران
۳. رای، استفان (۱۳۷۸). چالش برای قدرت و ثروت در جنوب ایران، انتشارات نشر همسایه
۴. ریشه‌ری، عبدالحسین (۱۳۸۰). سنگستان، ج ۲ انتشارات نوید شیراز
۵. سعادت، محمدحسین (۱۳۹۰). تاریخ بوشهر: تصحیح و تحقیق عبدالرسول خیراندیش و عمادالدین شیخ الحکامی، تهران: میراث مکتوب
۶. سدیدالسلطنه، محمدعلی خان (۱۳۷۱). سرزمین‌های پیرامونی شمالی خلیج فارس و دریای عمان در صد سال پیش ۱۳۳۲-۱۳۳۴ هـ. ق (مغاص اللثالی و منار الیالی)، تنظیم و تحشیه: احمد اقتداری، تهران: انتشارات جهان معاصر
۷. سفرنامه (۱۳۶۲). تصحیح و تحشیه احمد اقتداری، تهران: انتشارات بهنشر
۸. سیاح، محمدعلی بن محمد رضا، (۱۳۵۹). خاطرات حاج سیاح، به کوشش حمیدسیاح و به تصحیح سیف الله گلکار، زیر نظر ایرج افشار، تهران: امیرکبیر
۹. زنگنه، حسن (۱۳۸۰): جنوب ایران به روایت سفرنامه نویسان، تهران: انتشارات نوید شیراز، چاپ اول
۱۰. لوریم، گوردون، (۱۳۷۹). تاریخ و جغرافیای استان بوشهر، ترجمه محمد حسن نبوی، انتشارات بنیاد ایرانشناسی
۱۱. حسینی فسایی، حسن (۱۳۷۸): فارسنامه ناصری، جلد ۱ و ۲، تصحیح و تحشیه دکتر منصور رستگارفسائی، تهران: انتشارات امیرکبیر
۱۲. کرزن، لرد (۱۳۶۲). ایران و قضیه ایران، ج ۱. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی، انتشارات علمی فرهنگی
۱۳. کاکس، سرپرسی (۱۳۷۷). گزارش‌های سالیانه سرپرسی کاکس، ترجمه حسن زنگنه، به کوشش دکتر عبدالکریم مشایخی، انتشارات بوشهر شناسی
۱۴. کازرونی، محمد ابراهیم (۱۳۶۷): تاریخ بنادر و جزایر خلیج فارس با تصحیح و تحشیه دکتر منوچهر ستوده، تهران: موسسه فرهنگی جهانگیری، چاپ اول
۱۵. مشروطیت جنوب ایران به روایت بالیوز بریتانیا در بوشهر، مترجم حسن زنگنه، موسسه مطالعات معاصر و بنیاد ایرانشناسی
۱۶. گزارش سالانه بالیوز انگلستان در بوشهر و پس کرانه (۱۳۹۵)، مترجم: حسن زنگنه، دانشنامه استان بوشهر
۱۷. محمد حسن میرزا مهندس قاجار و علی خان مهندس (۱۳۶۸). دو سفرنامه از جنوب ایران: در سالهای ۱۳۰۷ هـ. ق و ۱۲۵۶ هـ. ق، به تصحیح آل داود، انتشارات امیر کبیر، تهران
۱۸. مشایخی، عبدالکریم (۱۳۹۵). حاج سید محمد رضا کازرونی فخر التجار بوشهر در دوران قاجار، بنیاد ایرانشناسی: بوشهر
۱۹. مشایخی، عبدالکریم (۱۳۸۲) عیسویان در بوشهر: بوشهر: انتشارات بوشهر، چاپ اول
۲۰. هدایت، رضاقلی خان (۱۳۸۵). تاریخ روضه الصفای ناصری، ج چهاردهم - بخش دوم، بتصحیح جمشید کیانفر، تهران: اساطیر
۲۱. خیراندیش، عبدالرسول (۱۳۹۴): سواحل خلیج فارس (ترجمه، تنظیم و توضیحات) تدوین: جان گوردون لوریم، تهران: انتشارات آباد بوم
۲۲. فلور، ویلم ظهور و سقوط بوشهر (۱۳۸۸). مترجم: حسن زنگنه، نشر طلوع دانش
۲۳. فریزر، جیمزبیلی (۱۳۸۰): سفرنامه بوشهر، ترجمه حسن زنگنه در کتاب: جنوب ایران به روایت سفرنامه نویسان، شیراز: انتشارات نوید شیراز، چاپ اول

۲۴. فریزر، جیمزبیلی، بوشهر، شهر: فرهنگ و تجارت ۱۹۰۰-۱۷۰۰ م (۱۳۹۸)، ترجمه: اسماعیل و ایرج نبی پور، انتشارات ارشاد اسلامی
۲۵. وثوقی، محمد باقر، صفت گل، منصور (۱۳۹۵): تاریخ و بنادر و دریانوردی ایرانیان، ج ۲ و ۳، انتشارات بنادر و دریانوردی ایران: تهران
۲۶. عیسوی، چارلز (۱۳۶۹): تاریخ اقتصادی ایران، ترجمه دکتر یعقوب آژند، تهران: نشر گستره، چاپ دوم
۲۷. نظام مافی، خدیجه (۱۳۹۱). حکومت بوشهر، ج ۲، تهران: نشر تاریخ ایران
۲۸. هاشمی، عامر (۱۳۷۴). برگی از تاریخ جنوب ایران، بی جا

روزنامه ها :

۲۹. جبل المتین، ش ۳۱، س ۱۹، ۲۲ صفر ۱۳۳۰ هـ ق
۳۰. جبل المتین، ش ۱، س ۲۱، ۱۹ جمادی الاثنی ۱۳۳۱ هـ ق
۳۱. جبل المتین، ش ۲، س ۲۱، ۲۶ جمادی الثانی ۱۳۳۱ هـ ق
۳۲. جبل المتین، ش ۶، س ۲۱، ۹ شعبان ۱۳۳۱ هـ ق
۳۳. جبل المتین، ش ۲۱، س ۲۱، دوم محرم ۱۳۳۱ هـ ق
۳۴. جبل المتین، ش ۵، س ۲۲، ۱۳ رجب ۱۳۳۳ هـ ق
۳۵. جبل المتین، ش ۱۸، س ۲۲، ۱۳۳۲ هـ ق
۳۶. جبل المتین، ش ۲۱، س ۲۱، دوم محرم ۱۳۳۲ هـ ق
۳۷. جبل المتین، ش ۳۲، س ۲۱، ۱۱ ربیع الثانی ۱۳۳۲ هـ ق
۳۸. روزنامه جنوب، محمد باقرخان تنگستانی، ش ۳۳
۳۹. روزنامه مظفری، ش ۹، س ۲، ۲ صفر ۱۳۲۰ هـ ق
۴۰. روزنامه مظفری، ش ۲۰، ۱۳۲۲ هـ ق
۴۱. روزنامه مظفری، ش ۶۲، س ۳، ۱۳۲۲ هـ ق
۴۲. روزنامه ایران، ش ۲۲، ۲۶ شوال ۱۲۹۲ هـ ق
۴۳. روزنامه ایران، ش ۳۲۹، یکشنبه ۱۶ شعبان ۱۲۹۴/۲۶ هـ ق
۴۴. روزنامه ایران، ش ۴۷۲، دوشنبه ۶ محرم ۱۲۹۹/۲۸ هـ ق
۴۵. روزنامه ایران، ش ۵۹۶، یکشنبه ۱۲ جمادی الاخر ۱۳۰۲/۲۹ هـ ق
۴۶. روزنامه ایران، ش ۶۳۱، شنبه ۲۵ رمضان ۱۳۰۴/۱۸ هـ ق
۴۷. روزنامه ایران، ش ۷۲۶، یکشنبه ۱۵ محرم ۱۳۰۸/۳۱ هـ ق
۴۸. روزنامه ایران، ش ۷۹۰، شنبه ۲ رجب ۱۳۱۰/۲۱ هـ ق
۴۹. سالنامه پارس، س هفتم، ۱۳۱۱ ش
۵۰. چهره نما: س ۱، ش ۱۱، ۱۳۲۲ هـ ق
۵۱. روزنامه اطلاعات، س ۲، ش ۴۶۰، ۱۹ فروردین ۱۳۰۷ شمسی / ۱۷ شوال ۱۳۴۶ .
۵۲. روزنامه اطلاعات، س ۲، ش ۴۶۳، ۲۲ فروردین ۱۳۰۷ شمسی
۵۳. روزنامه اطلاعات؛ س ۲؛ ش ۵۰۰، ۷ خرداد ۱۳۰۷ شمسی
۵۴. روزنامه اطلاعات، س ۳، ش ۷۴۵، ۲۹ فروردین ۱۳۰۸ شمسی
۵۵. روزنامه اطلاعات، س ۳، ش ۷۴۹، اردیبهشت ۱۳۰۸ شمسی

۵۶. روزنامه اصلاح، س ۲، ش ۱۹، ۲۲ جمادی الاولی ۱۳۲۸ هـ.ق
 ۵۷. روزنامه اصلاح؛ س ۲، ش ۲۱، ۱۴ رجب ۱۳۲۸ هـ.ق
 ۵۸. روزنامه اصلاح، س ۲، ش ۲۰، دوم رمضان ۱۳۲۸ هـ.ق
 ۵۹. روزنامه اصلاح، س ۲، ش ۲۹، ۲۲ شوال ۱۳۲۸ هـ.ق
 ۶۰. روزنامه خلیج ایران، س ۱۳، ش ۱، شنبه یکم آذرماه ۱۳۲۰ شمسی
 ۶۱. روزنامه خلیج ایران، یکم آذر ۱۳۲۰ شمسی، دوم ذی القعدة ۱۳۶۰ هـ.ق
 ۶۲. روزنامه خلیج ایران، س ۱۳، ش ۵، جمعه پنجم دی ماه ۱۳۲۰ شمسی، هفتم ذیحجه ۱۳۶۰ هـ.ق

اسناد آرشیوی:

۶۳. — سازمان اسناد و کتابخانه ملی (ساکما): ۳۲۷۷۰/۲۹۳: ۳۵۵/۲۶۴؛ ۲۹۰/۴۹۷۱؛ ۳۳۴۴۵/۲۹۳؛ ۳۲۸۱۸/۲۹۳.
 ۳۲۸۱۸/۲۹۳؛ ۳۵۵/۳۴۳؛ ۲۹۰/۲۳۸؛ ۲۹۰/۴۹۷۰؛ ۳۵۵/۶۹۵؛ ۷۱۴۳۱/۲۴۰؛ ۳۲۶۴۸/۲۹۳؛ ۳۲۷۸۳/۲۹۳؛ ۷۰۳۸۶/۲۹۳
 ۴۹۲۹۳.
 ۶۴. اسناد کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی: ۴۰۲۷۶۵. ۴۰۵۴۶۷.
 ۶۵. صورتجلسات مجلس شورای ملی: صورت مشروح مجلس مورخ پنج شنبه ۲۳ شهریورماه ۱۳۰۶ شمسی/مطابق ۱۸ ربیع الاول ۱۳۴۶ هـ.ق

References

1. Broumand, Safora (2002): British Consulate General in Bushehr, Ministry of Foreign Affairs Diplomacy History Center, first edition, Tehran.
2. Pirzadeh, Haji Mohammad Ali (1963). Memories C1. By the efforts of Hafez Farmanfarmayan, University Press: Tehran
3. Rai, Stefan (1999). The challenge for power and wealth in the south of Iran, Hamsayeh Publications.
4. Rishehri, Abdul Hossein (2010). Sangestan, Volume 2, Navid Shiraz Publications
5. Saadat, Mohammad Hossein (2011). History of Bushehr: correction and research by Abdul Rasul Khairandish and Emaduddin Sheikh Al-Hakmai, Tehran: Written Heritage
6. Sadid al-Saltaneh, Mohammad Ali Khan (1992). The Northern Peripheral Lands of the Persian Gulf and the Sea of Oman a hundred years ago 1906-1913 AH (Maghas Al-Leali and Manar Al-Layali), edited and edited by: Ahmad Eghtari, Tehran: Jahan Moaser Publications
7. Safarnameh (1983). Edited and revised by Ahmad Eghtari, Tehran: Behnashar Publishing House
8. Sayah, Mohammad Ali bin Mohammad Reza, (1980). Memorries of Hajj Sayah, with the efforts of Hamid Sayah and corrected by Saifullah Golkar, under the supervision of Iraj Afshar, Tehran: Amir Kabir
9. Zangeneh, Hassan (2010): South of Iran according to travel writers, Tehran: Navid Shiraz Publishing House, first edition.
10. Lorimer, Gordon, (2000). History and Geography of Bushehr Province, translated by Mohammad Hassan Nabavi, Iranology Foundation Publications
11. -Hosseini Fasaie, Hassan (1999): Farsnameh Naseri, Volumes 1 and 2, edited by Dr. Mansour Rostgar Fasaie, Tehran: Amir Kabir Publishing House

12. Curzon, Lord (1983). *Iran and Iran's Case, Volume 1*. Translated by Gholam Ali Vahid Mazandarani, Scientific and Cultural Publications.
 13. Cox, Sarpersi (1998). *The annual reports of Cox Sarpersi*, translated by Hassan Zanganeh, with the efforts of Dr. Abdul Karim Mashayikhi, Bushehr-e-Zohani publications.
 14. Kazroni, Mohammad Ibrahim (1988): *The history of ports and islands of the Persian Gulf*, edited by Dr. Manochchar Sotoudeh, Tehran: Jahangiri Cultural Institute, first edition.
 15. *The constitutionalism of southern Iran according to the narrative of British Britain in Bushehr*, (2007) translated by Hassan Zanganeh, Institute of Contemporary Studies and Iranology Foundation
 16. *Annual report of Ballyoz England in Bushehr and behind the bank* (2015), translator: Hasan Zanganeh, Bushehr province encyclopedia
 17. Mohammad Hassan Mirza Qajar engineer and Ali Khan engineer (1989). *Two travelogues from the south of Iran: in the years 1307 AH and 1256 AH*, edited by Al Dawood, Amir Kabir Publishing House, Tehran
 18. Mashayikhi, Abdul Karim (2016). *Haj Seyed Mohammad Reza Kazroni, Fakhr al-Tajjar, Bushehr during the Qajar era*, Iranology Foundation: Bushehr
 19. -, *Esian Dar bushehr* (2003): Bushehr: Bushehr Publications, first edition Hedayat, Rezaqli Khan
 20. *The history of Rouza al-Safai Naseri* (2006), vol. 14 - part 2, edited by Jamshid Kianfar, Tehran: Asatir
 21. Khairandish, Abd al-Rasoul (2014): *Coasts of the Persian Gulf (translation, arrangement and explanations)* Edited by: John Gordon Lorimer, Tehran: Abad Bom Publications
 22. Flor, Willem *Rise and fall of Bushehr* (2009). Translated by: Hasan Zanganeh, Nashtraloo Danesh.
 23. Fraser, James Bailey (2010): *Bushehr travelogue*, translated by Hassan Zanganeh in the book: *South of Iran according to travelogue writers*, Shiraz: Navid Shiraz Publishing House, first edition
 24. *-Bushehr, Shahr: Culture and Trade 1700-1900 AD* (2019), translation: Ismail and Iraj Nabipour, Islamic Guidance Publishing House
 25. Vosoghi, Mohammad Baqir, Safat Gol, Mansour (2015): *History and Ports and Shipping of Iranians, Volumes 2 and 3*, Iran Ports and Shipping Publications: Tehran.
 26. Eisei, Charles (1990): *Iran's economic history*, translated by Dr. Yaqoub Azhand, Tehran: Nash Gostareh, second edition.
 27. *-Nizam Mafi, Khadijah* (2012). *Bushehr Government, vol.2*, Tehran: Iran History Publication
 28. Hashemi, Amer (1995). *A page from the history of southern Iran, out of place*
- Newspapers:**
29. *Habal al-Matin*, No. 31, Q. 19, 22 Safar 1330 A.H .11february 1912
 30. *Habal al-Mattin*, Vol. 1, Q: 21, 19 Jumadi al-Athani 1331 A.H. 26 may .1913
 31. *Habal al-Matin*, No. 2, Q, 21, 26 Jumadi al-Thani 1331 A.H.2 june 1913
 32. *Habal al-Mattin*, No. 6, Q. 21, 9 Sha'ban 1331 AH .14 july 1913
 33. *Habal Al Matin*, No. 21, Q. 21, 2 Muharram 1331 A.H .12 December 1912
 34. *Habal al-Mattin*, No. 5, Q. 22, 13, Rajab 1331 AH .18 gune 1913

35. Habal al-Matin, 18, 22, 1332 A.H . 30 november 1913
36. Habal al-Matin, No. 21, No. 21, 2 Muharram 1332 AH.1 December 1913
37. Habal al-Mattin, No. 32, Q. 21, 11 Rabi' al-Thani 1332 AH. 9 march 1914
38. Jonoub, Mohammad Baqerkhan Tangestani, No1333AH.1915 .
39. Mozaffari, No. 9, S, 2, Safar 1320 A.H . 24 may 1902
40. Mozaffari newspaper, No. 20, 1322 A.H .1904
41. Mozafari, No. 62, Q. 3, 1322 A.H. 1904
42. Iran, No. 267, 22 Shawwal 1292 A.H .21 November 1875
43. Iran, No. 329, Sunday 16 Sha'ban 26/1294 A.H. 26 August 1877
44. Iran, No. 472, Monday, Muharram 6/28/1299 AH. 28November 1881
45. Iran, No. 596, Sunday 12 Jumadi 29/H 1302 AH.27 February 1885
46. Iran; No. 631, Saturday 25 Ramadan 18/1304 AH.17 june 1887
47. Iran, No. 726, Sunday, Muharram 15/31/1308 AH.31August 1890
48. Iran ; 790, Saturday 2 Rajab 21/1310 AH .20 January 1893
49. Pars Almanac, 7th Q, 1311.1932
50. Chehre nama: S. 1, No. 11, 1322 AH .1904
51. Etelaat, S2, No. 460, 1928 April 19 , 1307 / Shawwal 17, 1346.
52. Etelaat , S2, Sh, 463, 22 April1928 .1307 / Shawwal 10
53. Etelaat; Q2; Sh500,1928 June 7, 1307
54. Etelaat, Q3, No. 745, 29 April1929. 1308,
55. Etelaat, Q3, No. 749, April1929. 1308
56. Islah; Q2, Sh, 21, 14 Rajab 1328 AH .22 July 1910
57. Islah, Q2, Sh, 20, the second of Ramadan 1328 A.H .7 September 1910
58. Islah, S, 2, No. 29, 22 Shawwal 1328 A.H.27 october 1910
59. Khalij Iran, p. 13, p. 1, Saturday 1st of Azar, 1320. 22November 1941
60. Khalij Iran, 1st Azar 1320, 2nd Zi-Qaida 1360 A.H. 22 November 1941
61. Khaleej Iran, p. 13, p. 5, Friday, the fifth of dey 1320, the seventh of zihajah 1360 A.H. 26 December 1941

Archive documents:

62. Organization of Documents and National Library (Sakma): 32770/293; 355/264; 290/4971; 293/32445; 293/32818. 293/70386; 293/32783; 293/32648; 240/71431; 355/695; 290/4970; 238/290; 343/355; 32873/49293.
63. Documents of Library and Islamic Council Documents Center: 405467, 402765
Annotated form of parliament: Thursday, 23th of shahrivar, 1306/1927